

HAYVANCILIK

Ali Rıza YALGIN

Emekli Müze Müdürü

İPTİDAİ İĞDİŞÇİLİK (*)

Türkiyenin muhtelif yerlerinde bilhassa, göçebe olan Toros Türkmen yörükleri içinde yaptığım etnoğrafya incelemelerinde iğdişçilik bahsi en enteresan bİR süjedir.

Türk vatanında Türk olarak yaşayan meskun ve göçebe bütün unsurların asırlandıran beri bilgi ve hafızalarında taşıyıp getirdikleri folklor ve etnoğrafya malzemeleri her halde bu milletin **eskiliğine** ve medeni durumuna bir miyardır. İlk defa hayvan terbiyesini ve hayvanlardan istifade etmesini keşfeden Türk milletinin hayvanlar üzerinde yaptığı binlerce tecrübeleri bilmem burada yazmaya lüzum vardır.

Bu bahsin bir tanesi belki birincisi iğdişçiliktir. Koyun ve keçileri iğdiş etmeğe başlayan Türkler bu ameliyatı ilk defa dişle yapmış olduklarına dair rivayetler vardır. Biz bu tetkik yazımızla bu işin hala yaşamakta olduğunu göstermek istiyoruz.

Dişle iğdiş bahsine girmeden önce Anadolu'da gördüğümüz diğer iğdiş usullerinden de bahsetmek istiyoruz. Bugün koyun ve keçi sürülerle yaşayan bazan meskün ve ,çokca göçebe olan Türkmen veya Yörükler beş türlü iğdiş ameliyesi bilirler:

- 1 - Makine iğdişi
- 2 - Çekme iğdiş
- 3 - Burma iğdiş
- 4 - Dövme iğdiş
- 5 - Dişle iğdiş

Makine ile koyun ve keçileri iğdiş etme usulü, Yörükler arasında on senelik kadar yakın bir mazi taşımaktadır. Bunu severek kullanırlar. Makineden evvel davarcıların kullandıkları **iğdiş** etme usulleri özbeöz ata icadı olan çekme, burma, dövme ve dişleme usulü iğdiş etme sanatıdır.

'Çekme adı ile anılan iğdiş ameliyatını ilk defa Torosların Binboğa dağında Kocarharmandanlı oymağında Gökşen kahyada gördüm. Kahya bir yaşına basmış, ş koçları ve aynı yaşta ki **çepislerin (erkek keçi)** ayaklarını çobanına

• (*) Buna hadım etme denir.

kısaca tutturup hadımlatıyor. Bu ameliyat şöyledir: Hayvanın yumurtalıklarını sağ eline alarak sağ baş parmağı ve şahadet parmağı ile ve sol elin parmakları vasıtasıyla husyelerin koyunun bedenine bağlayan damarlarını kuvvetlice oğuşturulur. Bu iş üç beş dakika sürdükten sonra keskin bir çakı ile yumurtaları muhafaza eden deri şakulen kesilerek yumurtaların içi çıkarılır ve damarların masaj edildiği yerden kesilerek yumurtalar atılır. Yerine bir miktar katran sürüldükten sonra boşalan yumurta kesesi yerine getirilerek ameliyat biter. Burma usulü ile yapılan iğdiş ameliyatında bıçak, çakı kullanılmaz. Ve hayvanın hiçbir yeri kesilmez. Burma usulü ile yapılan iğdiş'leri ilk **de.f.a** Ereğir'in **Berendi** köyünde gördüm. Fakat sonraları Beğdik ve diğer aşiretler arasında çok defa inceledim. Burma usulü ile iğdişleme de tıpkı çekme iğdiş gibi yumurtanın eller arasına alınarak oğuşturulduğunu gördüm. Fakat bu oğuşturma işinden sonra mahir iğdişçi yumurtaları kesmeğe lüzum görmeden kesenin içindeki damarları mahir ve alışkın parmakları ile, birbirine dolayarak bağlar ve burar. Bu suretle yumurtaya giden menfezleri dumura uğratarak hayvanı iğdiş eder. Bu ameliyatta iğdişçinin usta olması şarttır. Aksi halde çalışma beyhude olur. Yörükler burma iğdişi çekme iğdişten daha makbul **sayarlar**.

Dövme usulü ile yapılan iğdişler **hemen** umumî gibidir. Bilhassa Torosların **Adana'ya** 120 kilometre şimalinde dağlar arasında pek iptidai bir halde bulunan Karatepeliler dövme iğdişten başka iğdiş bilmezler.

Dövme iğdiş işine iki tahta bir keser **veya** hut küçük balta ile başlanır. Tahtanın biri **yere** diklemesine konduktan sonra hayvanın yumurtaları ile bedeni arasındaki damarlar tahtanın diklemesi üzerine iyice yerleştirilir. İğdişçi sol eline aldığı küçük bir tahta parçasını damarların alt tahtaya muvazi olan yerine dikleme olarak tutar ve sağ elindeki keser , balta ve bunlarda bulunmazsa taşla üst tahtayı dövmeğe başlar on beş yirmi hafif darbeden sonra hayvan iğdiş edilmiş sayılır.

nişle iğdiş etme usulü ve ameliyatı: bugün dünyada kalmamış gibidir. Vaktiyle bu usulün Macaristan'da tatbik edilmekte olduğuna dair

bazı etnografyacılar bize malumat vennektediler. Orta Asyada ve Türkistanda bu işin yani dişle iğdiş etme ameliyatının yakın zamanlara kadar devam ettiği fakat bu günlerde artık böyle bir adetin kalmadığı malumdur.

Halbuki 11 Ağustos 1940 tarihinde Etnoloğ Abat Ural ve oğlum Doğan Yalgın'ın huzurunda Bulgar dağında Türkmenlerden Bakış aşireti ihtiyarlarından 65 yaşlarında küçük Hasan adında bir adamın hala bu çok eski iğdişçiliği tatbik etmekte olduğu görülmüştür. Küçük Hasan dişle yapmakta olduğu iğdiş ameliyatının çok eski olduğunu bilerek "oğullar bu iğdiş atalarımızın en ünlü bir iğdişidir, eskiden aşiret sade dişle iğdiş ederdi, bugün makinalar çıktı ama ben buna alışmışım, başka çeşit iğdiş bilmem" demiştir.

Küçük Hasan dişle iğdişin sevap olduğunu da kaydetmiş ve bu sanatın bize en eski tekniğini öğretmiştir. Ameliyat: Yumurtalara giden damarları en hassas bir vasıta olan ön dişler arasında sıkıştırarak damarlarını yerinde ve içinde faaliyetine son vermektir ibarettir.

MEMLEKETW!Z<DE BULUNAN BÜYÜK BAŞ HAYVANLAR

Sığır, manda, at, eşek.

Küçük baş hayvanlar koyun ve keçiden ibarettir.

Sığır: Balasına (yavru) hir yaşında buzav, iki yaşında dana, üç yaş çöngü, dört yaş tosun, beşten sonra öküz olarak söylenir. Dişisi bir yaşında 'buzav, iki yaşında 'düğe, üç yaştan sonrası inektir. Düğe iken doğuran ineklere kapçık denir.

Manda: Bir yaşında sak, iki yaşında *bornak*, üç yaşında *gedek*, ve mandaya camuş denir. Dişi ve erkekte isimler aynıdır.

At: Bir iki yaşındakilere *tay*, üç yaşındakine yarım *eğerlik tay*, üçten yukarı yaştakilerin erkeğine *at* ve *aygır*, dişisine *kısrak* ve taylara ekseriyetle "*kuruk*" da denir. Atlar idiş edilir, bunlara "*ebte*" ismi de verilir.

Eşek: Bir yaşında *koduk*, iki yaşında *sıpa*, daha yukarı yaşta olanlara da *eşek* denir.

Koyun: Erkeği, bir yaş *kuzu*, iki yaş *toblu*, üç yaş *bögeç*, dört yaş *mez*, beş yaş *kart*, altıdan yukarı olanlara *koç* adı verilir. Dişisi, bir yaş *kuzu*, iki yaş *şişek*, veya *belindir*, üç yaş *bizaç*'tir. Daha yukarı yaşlardakilerine koyun diyerek söyleriz.

Keçi: Erkek *ise*, bir yaş *gıda* (oğlak), iki yaş *bavir*, üç yaş *düber*, ondan yukarı yaşlarda olanlar (*neri*) denir. Dişi, bir yaş erkeğin aynıdır. İki yaş *çepiç*, üç yaş keçi, iki yaşında doğuran çepiçlere *ağlama* deriz.

HAYVANLARI BESİJEME ŞEKİLLERİ

Sığır, *camuş kıran* (20 nisandan) sonra otlamağa (yayımağa) nahırcılar (sığırtmaçlar) vasıtasıyla kıra götürülür. **Hayvana evde** bir şey yedirilmez. Yalnız ineklere güzün ilahana (lahana) yedirip sütü fazla almak isteyen kadınlar vardır. Otlama *nahır kovan* (1 aralık) ayına kadar devam eder. Ondandan sonra hayvanlar tavlalara bağlanır. Ot saman doğranmak suretiyle birbirine katılır: *gümüürze* edilir. Kış boyuna hayvanlara yedirilir. Zayıf düşen sığıra haşlanmış arpa da verilir.

İlanda da aynıdır. Yalnız mandalar (camuş) kışın altı defa yıkanır ve bezir yağı sürülür. Sığırlar da tımar edilir.

Eşek besimi de sığırın aynıdır. Yalnız kışın arpa ve yonca yedirilir.

At: Yazın bir hazirandan sonra yeşile bırakılır. Bir kısmı yaylalarda bir kısmı şehir içinde yonca tarlalarına bağlanır. Eylülünden sonra ekseriyetle atlara arpa, saman, ot, yonca yedirilir. Nahır kovandan sonra iyi beslenecek atlar hama çekilir. Tavladan dışarı çıkarılmaz. Yemi ve suyu içeride verilir. Kışın soğuk aylarda atlara üzüm de yedirilir. İcini kızdırmak için.

Koyun keçi: keçi *kernemut'tan* sonra (bir nisan) otlamağa çıkar. Nahır kovana kadar yaylalarda otlar, kışın komlara (kış ağılı) bırakılır. Günde iki defa yalnız ot yedirilir. Ayrıca bütün hayvanların kışın beslenmesine (pud) denir. Atların pudu Nahır kovandan camuş kırana kadar (20 nisan demektir) diğerlerinin ise Nahır kırandan kernamuda (yani merkep'lerin kırkım mevsimi) kadardır.

Büyük baş hayvanlar tavlalarda (ahır) ve hayvanların yem yiyebileceği şekilde içleri çukur *musran* (yemlik) terde ot yedirilir. Altlarına fıski serilir. Küçük baş hayvanlar kışın komlarda günde iki defa ot verilmek yani kar üzerinde *dürüinge* atmak (ot vermek) suretiyle beslenir. Baharda ve güzde koyunlar komlardan köy içindeki ağıllara çıkarılır. Yazın koyun dışarıda yaylada kalır. Yayladaki yatak yerlerine "*mağal*" yahut "*gubur*" denir. Sağılır koyunlar köyün yakınında düzlük bir yere gelir. Bütün hayvanlar burada sağılır. Bu yere (*beri*) denir. Koyun saat onda beriye gelir. Sağılır, otlamağa gitmez yatar. Saat on beşte kaldırılır, tekrar sağılır, kuzular emzirilir. Ve otlamağa gider. İkinci güne kadar bir daha gelmez. Koyun yaylada **gece** yarısına **kadar** otlar (yayılır) ve gece yarısı yatırılır. Yatma yeri olan mağallar (yatak yerleri) daima sabah güneşi almayacak yerler olarak seçilir ve (çoban yıldızını koyuna yatakta göstermemek lazımdır. Zira bu

HAYVANCILIK

yıldız çobanları erken otlatmaya kaldırır. Yani sabah yıldızı koyunun üzerine doğmamasına dikkat edilir. *Kuruk* doğduktan sonra koyun mağajından şafak söktükten, etraf aydınlandıktan sonra kaldırılır. Sebebi ise koyunun sütü azalır. Eti dökülür. Sığırların yaylada öğle zamanı yüksek tepelerde havalı yerde yatırılması, geceleri ise çukurlara indirilmesi lazımdır. Bu yerlere mozalan denir. Umumiyet itibariyle bütün hayvanlara yedirilen otlar ".süde" otu, (köde) yonca, keşür, kalık, heliz, ilan, dilikara, kıyak, patak, topuktan ibaret olup karışık biçilir ve hep beraber yedirilir. Yalnız **yeşil** yonca-yı at ve eşekten başka diğer hayvanlara yedirmezler. Çünkü yiyen hayvan çatlar. Yani ölür. Kuzu ve buzağlar çatlamaz. Sebebi süt yiyen hayvana bir şey olmaz. Halevi adlı bir ot vardır, hayvan bunu yedi mi hastalanır. Galusun sığırlar tarafından yenirken çiçeğinin tozu bumuna kaçar hastalanır. Bu iki ot muz'dur (zararlıdır). Patak ve çil ise bütün hayvanlara yedirilir. Zarar yapmazsa da, fayda da temin etmez, onun için hayırsızdır.

HAYVANLARDAN ALINAN MAHSULLER

Koyun: Süt, peynir, yağ, yoğurt, ayran, cacığı (c.ökelek), kurut, yün, deri, et ve kerme.

Keçi: Aynı mahsulü verir, yalnız yün yerine kıl alınır. Sığırdan aynı mahsul alınır, yün ve kılı yoktur. Camuş, sığırın aynıdır, boynuzundan araba sabunluğu yapılır. At ve eşek nakil işlerinde kullanır. Erkek sığırdan da çiftçilikte istifade ederiz. Eşek ve atların taşıt işlerinde üzerine *palan* ve *kurtan* vururlar, Palan, altı keçe, üstü kıl çuval ikisinin arasındaki kalan boşluğa *cil* veya "*palak*" basılır (bir nevi ot). *Kurtan* eski keçe kilim parçalarının birbirine dikilmesiyle hazırlanan bir şeydir. Yünden kazak, çorap, **cecket** ve şalvarlık, **eldiven**, **keçe**, kilim, halı, cecim, namazlık, yatak, at çulu, yular örken (urgan), çuval; kıldan kon(Karaçadır),örken. *telbri..* (çuvalların ağzını dikmeğe yarayan iplerdir), *çuval ter* (birbirine dikilmiş iki çuvala denir). **Eğerlerin** içi doldurulur ayrıca içinden çıkan tiftikten başlık ve eldiven yaparız.

1Büyük baş hayvanların otlatmasına nahırcı gider, Camuşkırande (20 nisan) nahır kovana kadar büyük baş hayvanların hepsini karışık olarak otlatır. Camuşkırandan 1 hazirana kadar, hayvanlar köy içindeki hevüşlere (avlu) konar. 1 Hizirandan sonra sağın olmayan hayvanlar köy civarında mozalanlarda (sığırların yaylada yatıkları yerler) yatırılır. Sağın mallar akşam eve gelip gece hevüşte yatar.

NAHIRCININ TUTULMA ŞEKLİ

Umumiyet itibariyle hayvan başına bir ölçek buğday alır. Ayrıca iki çüt (çift) çarık, bir keçe almakla beraber birçok yerlerde Cuma günleri bir ekmek verilir. Buna Cuma **ekmeği** denir. Ekseri köylerde de nahırcı mal adedine göre her akşam bir evde yemeği yedirildikten sonra gündüz ekmeği de dağarcığına bırakılır. Nahırcı camuşkırandan, nahırkovana kadar davaları otlatmağa mecburdur. Bu otlatım sırasında karşısındaki hayvanlardan birisi baratasız (nişansız) kaybolursa, baratasız kaybolan malı çoban ödmeğe mecburdur. Akşamları köye **gelen** hayvanlar tamamen gelmezse mal sahibinin o akşam nahırcıya, falan 'neğim gelmedi, diye söylemesi mecburidir. Söylerse nahırcının bu malı aramağa gitmesi mecburidir. Sabaha **kadar** kalır, nahırcıya haber verilmezse aramak mecburiyetinde değildir. **Ve** mal sahibi bir hak iddia edemez. Nahırcı, malı köyün içine soktukten sonra mal köyden çıkıp kayıp olursa yine **aramak** mecburiyetinde değildir.

ÇOBAN TUTMA

Çobanlar camuşkırandan koç katımına tutulurlar (koç katımı 1 kasımdır). Çobanlar umumiyetle 20 de bir kuzu ile tutulur. Çoban, kuzu zamanı orta ve iyi derecedeki kuzulardan yirmide birini seçer alır. Koyun ve kuzuda şart aynıdır. Bundan başka *çobana(kılav)* yani keçe verilir. Ayrıca üç çüt (çift) çarık, çorap, çoban bıçağı verilmesi de mecburidir.. Nahırda olduğu gibi, çoban da hayvan adedine göre her gece sıra ile bir evde yemek yer ve gündüz yemekleri de dağarcıklarına konur. Tütün içen çobanlara günde bir yirmilik tütün de verilir. Çobanlar ekseriyetle iki tane olur. Birisi baş çoban yani "serşivan", ikincisi ise divajordur. Mal sahiplerinin ayrıca bir de çobana eşek vermeleri şarttır. Köy çobanlarının köpekleri kendilerine aittir. Kendisi götürür, kendisi besler. Çoban, dağda sıra ile günde bir evin koyununu sağmağa salahiyettardır. Yalnız sağıp yemek, köpeğine yedirmek, ayrıca yolcu olanlara ikram **etmek** şartıyla. Sağıp sattığı görülür **veya** duyulursa çobanın hakkı kesilir. Sürü çobanları **ekseriyetle** aylık para ile tutulur. Bunların yemeleri, **elbise**leri, keçeleri tamamen mal sahibine aittir. Bu çobanlar da ikidir. Bunlara bir eşek vermek mecburidir. Katiyen köye girmezler, **gece** ve gündüz dağ-da kalırlar. Yemeleri, içmeleri **beraber**lerindedir. Çobanların mal kayıpları görülürse bu malı kurt yiyip yemediğini anlamak için koyunun bel kemiğini, *dürüflü* (nişanlı) kulağını getirmesi şarttır. Üç gün içinde bu malı bulamazsa mal sahibi hakkından keser. Ayrıca murdar

olan yani ölen malın da *dürülü'nü* göstermesi şarttır.

Hastalanıp kesilen mallar çobanlar tarafından kavrulup yenilir. Fazla olursa derisi soyulmadan karnı yırtılarak boşaltılır. *Divajo* (çoban yamağı) eşeğe yükler, mal sahibine getirir. Bu işlerde mal sahibiyle çoban arasında bir hüsnüniyet ve emniyet vardır. Sürüler ikindi zamanı *gubur'dan* yani yataktan kaldırılır. Yassı vaktine kadar otlatılır. Ondan sonra yatağa döner, sabah güneşinin vuramayacağı bir sırtta yatırılır. Yani *güber* ve mağarlar evvelden böyle seçilir. Koyun, şafaktan evvel uyandırılır ve otlatılır. *Fitir* (saat 10) vaktine kadar otlama devam eder. Ondan sonra sürü dalav'lara (su içirilen yerler) sulanmağa gelir. Dalav çayırılık ortasında havuz şeklinde yapılmış su çukurlarıdır. Yalnız bu dalavların suları gür olmalıdır ki, su birikmesfa aksın. Koyun sulandıktan sonra yatağa gider. İkindiye kadar yatar ve bu şekilde otlatma devam eder. Bu erkek ve kısır sürüler içindir. Sağın koyunlar ikindi zamanı köyden beriden kalkar, **ge.ce** yarısına kadar otlar. Dağdaki mağal'da yatar, sabaha doğru kaldırılır, otlatılır, *litir* vakti suyu içirildikten sonra yavaş yavaş köye döner. *Beri'ye* gelir, yani sağına. *Beri'ler* ekseriyetle köy yakınlarındaki düzlüklerdir. Köy kadınları toplu olarak sağına giderler. Bazı köylerde koyun her evin ağıtına girer, sağıldıktan sonra gerek beride, gerek ağılda yatar. İkinci zamanı kaldırılırlar. İkinci defa tekrar sağılır. Çünkü koyun yatar, gevşer süt yapar. Sağıldıktan sonra emzilir ve otlamağa gider. Baharın ve güzün sürü, yayladaki mağalda kalmaz. Köy içindeki ağıllarda yatar. Yalnız koç katımından sonra esas çoban ayrılır, bir kış çobanı tutulur. İşte bu çoban tutulduktan sonra koyun köyde kom'lara (ağıllara) bırakılır ve u:bahleyin güneş çıktıktan sonra gecenin yarısına kadar otlatılır.

HAİS ALLKL.AİR

Koyunda:

Kepenek: Bunda kulaklar sarkar, burundan sümük akar, boğaz altı şişer, hayvan halsizleşir, birikmiş sı,cak sularda ve çayırılık yerlerde otlamadan geçer.

Tedavisi: Hayvan yaylaya çekilir, fazla hasta olanlar ayrılır ve kesilir.

Çiçek: Gözler çırpık (çapak) tutar, hayvan daima yatar; sarı hastalıktır. Tedavisi: Çiçek taşları vardır, üzeri ayet yazılı, bu taşlara su doldurulur, Ayetül kürsü ile ihlasi şerif, fatihayı şerif üçer defa okunarak üflenir, koyun temiz bir otluğa çekilir, temiz bir süpürge ile bu su koyunun üzerine serpilir. Ayrıca **çiçek** bon-

cukları da vardır ki, bu pek nadir bulunur, Bu boncuk, sürüde en iyi koçun boynuna takılır. Bu şekilde manevi tedavi yapılır ve hastalık **geçer**.

Ters: Tırnağın içinde, ince solucan şeklinde kurttur. Çamurdan ge,ç•er, çobanlar tarafından tırnak, çakı ile kesilir, kurt çıkarılır, yerine gökşap (göztaşı) sürülür ve katran vurulur.

M erşk: Hayvanın iki tırnağı arasında ufak bir •çiban olur. İçinden sert kıllar çıkar. Hayvan topallar, çobanlar çakı ile deriyi yarar, özüyle beraber bu kılları çeker, yerine tuz veyahut gökşap sürer ve hastalık geçer.

Karayelin: Koyunun yelini (meme üstü) şişer, süt çıkmaz, hayvan yürüyemez bunda kabahat çobandadır. Yazın yaşlık yerde koyunu yatırmadan ileri gelir. Ayrıca taşlı, kayalı yerde yatarsa yine (karayelin) olur. Kan almak suretiyle hastalık geçer. Bazan ilerler, yelin patlar, yelini kesmek ve yerini iyileştirmek suretiyle hayvan kurtarılır.

Mumer: Koyun bağırsağında ince solucandır. Hayvanın tüyleri d'kilir, halsizleşir, otlamaz. Sıcak, birikmiş suyu içmesinden olur. Tedavisi yaylaya çekilmek ve bol tuz yedirmektir.

Kotik: Bu, kedi kadar bir hayvandır. **Kuyruğunun** üzerine işer, **gece** yarısı yatan koyunun üzerine bu işemeyi serper, hangi hayvana dokunursa o hayvan ölür. Çaresi ve tedavisi yoktur. Erken yetişip kesmek lazım, ancak iyi çobanlar kedi kadar olan bu hayvanı bekler ve öldürürler. Bunu yapamayan çobanlar oradan gider yani yatak değiştirirler.

Dabak (şap hastalığı): Hayvanın tırnağında ve ağızında olur, hayvan yürüyemez, ağızından şohot yani salya akar. Ot yiyemez, ağızına tuzlu cacık sürülür veyahut tuza tutulmuş şor (yani salamura balık) atılır. Tırnaklarına katran sürülür ve iyileşir.

Kotur (uyuz): Koyunun kulaklarında, burunda ve bacak arasında görülür, bu yaralar temiz yıkanır, kabuğu sert bir şey ile kazınır, asitfinik, katran sürülür, veyahut Hk çıkan hayvanda bu yer iyice kazınır, yağ sürülür, üzerine kara barut serpilir ve bu barut kibritle yakılır, hastalık da yanar.

Koyun üşütmesi ve öksürük: Hayvan öksürür, tüyleri dikenleşir, umumiyetle kom'lara üzerlik ve tezek tütsüsü verilir, koyun pıskırır (aksırık) pıskırdıktan sonra tütsü kaldırılır. Kapı kapatılır. Veyahut koyunlar ev damlarına çıkarılır, bacadan çıkan dumana birer birer **yakalanarak** başları sokulur. Bazıları da *dürünge* (ot verilen yerler) yerlerindeki karnın üzerine gaz yağı serper ve oraya dürünge atar, koyun otu yer, biraz da o kardan yer ve hastalık **geçer**.

Gün çalması: Koyun puslu havada otlatılırsa gün çalar, daima lehler (soluk alma) yani

solur, buna tuzlu ayran içirirler, imkan yoksa hiç güneşte otlatılmaz, soğuk su içirilir, hastalık geçer.

Koyun yaraları: Bazı sebeplerle koyun yaralanır, bunlara asitfinik, *helis* (sütlü ot), *st-bank* (bir nevi ot) ve gökşap vurulur. Kırkılarken açılan yaraya koyun tar,çığı (koyun gübresi) sürülür. *Helis*: bir otun sütü olup, koyun yarasına en iyi gelen ilaçtır. *Sahank*, bir otun köküdür, üğütülerek yaralara basılır.

AT HASTALIKLARI

Kızilkurt: Hayvanın ciğerindedir. Hastalanır hastalanmaz hayvan kendisini yere atar, tepinir ve sık sık başını kaldırarak karnına bakar ve ağzını karnının üzerine bırakır. Bu hayvanlara rakı içirilir. Veyahut arkasından sabun kefi (sabun köpüğü) yürütülür. Ekseriyetle soğuk su içine çekilir. Hayvan titreyinceye kadar suda kalır. B,azan kurtulur, hazan kurtulmaz. Aynı hastalık hayvanın çenesinde görülür, ot yiyemez, dişleri kilitlenir, bunun tedavisi yoktur.

Ketav (sakavu): Hayvanın burun delikleri tıkanır nefes alamaz. Tedavisi için eski saman haşlanarak sıcak sıcak tor,baiya doldurularak başına asılır, ve bir çuval içinde aynı sıcak saman beline çekilir. Üstü keçeli ,çullarla örtülür, sıcak yere yatırılır, hayvan iyileşir.

Sancı: Ekseri hayvanların terlediği zaman su içmesinden ve soğuktan olur. Bunların da içi kızması için rakı içirilir. Veyahut hayvana binilerek sürülür, sıcak yere konur sancı geçer.

Solugan: Hayvanlar daima solur. Hastalık terli terli su içirilmeden olur.

Duyruk: Belde olur hayvanın arka ayakları bükülür, sakat sakat yürür, zorlamadan meydana **gelir**. Tedavisi yoktur.

Hirt: Hayvanın arka ayağında olur, ayağını yere basamaz, .bileğ.; genişliğinde yuvarlak bir tahta veyahut en iyisi bir meci diye bırakılmak suretiyle ayak bükülür, kırt diye •bir ses çıkınca ayak iyileşmiş demektir.

Damağ: Hayvana geç ot ve geç arpa verilmekten olur. Damağına çuvaldız batırılır, kan çıkar, yerine tuz sürülür, yahut demir ersinle (düz demir kaşık) dağlanır, ve geçer.

Saraca: Hayvanın belinde ufak ufak çibanela çıkar, soğuktan olur. Burun üzerinde, yüzünde saraca damarı bulunarak kükürtle yakılır, bacağına, boynuna, yüzüne 24 dağ çekilir, hastalık geçer.

Göze gelme: Hayvanın gözünde kemirtek (kıkırdak) uzanır, hayvan daima ürker. Gözdeki bu kemirtek dikkatli olarak ustura ile kesilir, hastalık **geçer**.

Burun gelme: Burun deliklerinin yanların-

da kemirtek uzanır, hayvan burnunu **yere** sürter, ustura ile deri kesilir altından çıkan kemirtek ustura ile alınır, yerine tuz basılır, hastalık geçer.

Bacırgan: Ayak ve el bileklerinde olur, çamur yapışmasından geçer sık sık yıkanıp yağ vurulursa iyileşir.

Su ycmdirme: Hayvanın ellerine su dolar, fazla zorlamadan olur. Su alınrsa da tamamen geçmez, bilek kemikleşir hayvan sakat olur.

Karakuş: Arka ayağın topuğunda olur. Dağlanırsa geçmez. Hayvan sakattır.

Atlarda uğurlu ve uğursuz sayılan nişanlar: Sağ el, sol ayak veyahut sol el, sağ ayak çaprazca sekili olursa *çapraz*; alın akıtması üst dudaktan alt dudağa geçerse ağzı kilitli; alnında yan yana veyahut üst üste ,iki nişan olursa çiftel; ön ellerinin arkasında yani kolan yatağında nişan olursa buna koltun nişanı; arka ,bacağında apış arasında nişan otursa buna puşt nişanı denir. Ni,şanlı olan hayvanlar ekseriyetle uğursuz sayılır.

Tavşancık hastalığı: Bu hastalık yalnız **eşek**lerde olur. Hayvanın kulakları dikleşir, kıpırdamaz, adımlarını küçük küçük atar, kulak dibi, burun-kenarları, bacaklar dağlanırsa hastalık **geçer**.

Siğirda ve mandada hastalık:

Dabak: Hayvanın ağızında ve tırnaklarında olur. Ağızına tuzlu cacık sürülür, **veya** tuzlu balık atılır, tırnaklarına katran vurulur, yalnız dabak başlarken hayvanların boynuzu buhçu (**deste re**, el bıçkısı) ile az bir şey kesilirse hastalık geçmez inancı vardır.

Bocuk (derik): Hayvan yürüyemez düşer, Arkadan oma kemiği yani ince belden ayrılır, yerine tuz basılır, hastalık geçer.

Dil altı: Hayvanın dilinin altında ufak bir kıl çıkar, hayvan ot yiyemez, ağzı sulanır bu kıllar cımbızla çekilir yerine tuz sürülür, hastalık geçer.

Domuz başı: Hastanın boğazı altında büyük ur şeklinde bir ş:ş çıkar. Bunun üzerine bal sürülmek suretiyle sıcak ersinler (demir kaşık) dağlanır, v,eyahut domuz dişi bala sürülmek suretiyle etrafında gezdirilirse hastalığın **geçeceğine** inanılır.

Galosun: Bir ottur, çiçeği hayvanın burnuna dokununca hayvan delirir; Bilmeden **rasgelen** yere koşar, yakalanırsa kurtulur, yoksa bir uçuruma düşer ölür.

Yeşil yonca: Bu da çift tırnaklı hayvanların hepsinde aynıdır. Taze yoncayı yiyen hayvan şişer, -çatlar; kurtarmak için tuzlu ekşi ayran içirilir, veyahut söğüt dalı kemirtilir. Bunlarla

da geçmezse hayvanın boşluğundan üç kaburga **ileriye** bıçak vurulur.

Keçi zakkumu: Ekseriyetle keçilerde başlar saridir. Koyun içinde bırakılırsa koyuna da geçer. Hayvan daima sıcakta solur, Akciğerin kaburgaya yapışmasından olur, tedavisi imkansızdır. Hayvanı serin yerde bulundurmak ve soğuk suya atılmak suretiyle hastalığın geçmesi ümidi de vardır.

*

Umumiyet itibariyle bütün çobanlar kıble rüzgarının yağmur getirdiğine ve kıbleden çıkan bulutun yağmur bulutu olduğuna inanırlar. **Gece** koyun ve keçiler kulaklarını tepreterek birbirlerine vururlarsa havanın yağışlı olacağına işarettir. Gece ve gündüz çoban koyununu kaybederse daima koyunu rüzgarın geldiği tarafta arar. Çünkü ko un daima başını rüzgara verir **ve geceleri** koyun kuzeye çekilir. Ülker yıldızı doğdumu da çoban koyunu kaldırmaz, sabahı bekler. Yağışlı havalarda kuzeyden rüzgar **gelirse** havanın açacağı anlar. Hava puslu olursa çoban koyunların hastalanacağını anlayarak otlatmaz, yatırır.

ÇOBAN VE MAL İSAHİBİ ARASINDA HUKUK

Çobanla mal sahibi arasında hırsızlık olursa geçimsizlik başlar. Veyahut mal sahibi çobana iyi bakmaz çırağını geç vererek veyahut sürü sahibinin haJberi olmadan çoban sürüyü terkeder, köpeğe iyi bakmaz, koyunu hasta olacak yerlerde gezdirir, ve atlatırsa önce mal sahibi sürüsüne giderek çobana nasihat eder. Tehdit eder, Yani bu hallerin tekerrüründe çobanlıktan çıkarılacağını ve kaybolan hayvanların bedellerinin hakkından kesileceğini ileri sürer. Bu hal olmaması için çobanın akrabaları ile görüşür kendisine tenbihat yapmalarını söyler. Çobanlardan memnunsu bırakmaz bu şekilde iş düzelir. Eğer çoban koyuna iyi bakmıyorsa çıkarılır. Çoban mal sahibinden şikayetçi ise, hastalığını ve daha mühim işlerini bahane ederek sürüyü terk etmek ister. Ve mal sahibine haber gönderir. **Mal** sahibi arada başkasını vasıta eder. çıkma sebeplerini araştırır, çobanın isteklerini yerine getirir. Sürüye gittiği zaman fazla olarak çobana meyve tütün götürmekle beraber koyunu iyi atlatırsa kendisine ya bir şalvar ya bir papuç alacağını vadeder. Koyun kırkımında çobanı yün seçmeğe scrbes bırakır. Çoban beğendiği koyunların yünlerine işaret kor. Bu işaretli yünleri kendisine alır. Kırmızı siyah koyunlara beyaz yün, bağlar. **Mal** sahibi bunu görünce çobanın bağladığını **anlar, ve kırkımda** bu yünleri çobana verir. Bu

şekilde ikisi anlaşılır. Yalnız hırsızlık yapan çoban behemahal çıkarılır. Diğer taraftan çobanın yiyeceğini kisan mal sahibinin yanında hiç bir çoban kalmaz.

ÇOBAN EFİSANELERİ, İNANLŞLARI V.S.

Sütey ve süphan yaylaları uğurludur. Uğursuz ağılımız yoktur.

Hırsız çoban uğursuzdur.

Koyun beşten, petek üçten artar.

GeHnin ayağı, çobanın dayağı (sopası).

Nazar haktır, Nazarlanan koyun tütsü **ver;** Pit'k (üç köşeli nusha) urban **kes.**

Yolun iki tarafında koyun otlatılmaz **arasin-** dan yolcu geçerse sütü azalır bereketi **kaçar.**

Çoban yoldan **geçen** yolcuya sahi binin **rızası**yle süt verirse malın südü artar, süt **bereketli** olur.

Çocuk kundakta, kuzu kozda (ağıl) belli olur.

Erkek devlet, dişi berekettir.

Koyun yüz oluncaya kadar, derisi bin olur.

Koyunu et yüz, gir içine üz. (Koyunu yüze iblağ ettikten sonra içinde yüz).

Kıra (ufak kulaklı koyunlar yani hiç kulağı olmayan koyun) demişki: sahibimin koyunu çok olsun, başımı arasında saklıyayım, kulaklarımın yokluğunu görmesinler. Bunun için kira koyun bereketlidir. Boynuzlu koyun demişki: sahibimin koyunu az olsun, ot yerken boynuzlarım takılmasın, bunun için boynuzlu koyunu **az saklar-** lar. Boynuzsuz koyunun hakkı boynuzludan sorulur.

Şeveder (koyun havalandırmak) uğurludur. Yassı namazında bir de sabah namazında koyun komdan çıkarılır, havalandırılır, tekrar koma bırakılır, hem uğur sayılır hem de hastalık **geç-** mez.

Martta marak (saman, ot) yarı **gerek Mart** marağı ayrı gerek. (Mal sahipleri bunu **esas** tutarak otu fazla biçer ve mart ayına saklarlar).

Satılan mal kaçır, geri gelirse bir daha o hayvan satılmaz çok uğurlu sayılır.

Taze al alırken kapıdan içeri girdiğinde ayağının altına demir, atın alına yumurta vurunki uğurlu olsun.

Öküzün iyisi yere yakını, tarlanın iyisi **eve** yakını.

Yüyümlü (uğurlu) mal yüyümlü olur.

At kışneyerek bostan veya ekin içinde **ka-** çarsa o tarlanın bereketi artar.

Keçi, malın hiçi.

Gej (sarı bir renk kula) öküzün çıkkanı.

Al at hem uçar, hem sıçar.

Atın alı, öküzün geji, eşeğin moroşu (**siya-**

hımsı bir renk). Bunlar binde bir çıkar, çıkamının teki bulunmaz.)

• Kehlan (küheylan) at hangi evde olursa oraya şeytan girmez.

Binmeye atın kulası, sağrısı dar olmazsa Yatmaya kaya gölgesi eğer yılan olmazsa, Kücmaya küçük avrat illa fel baz olmazsa.

Alına alı, satma kır, kır at düğünlere, dor at ta çamurlara yarar.

Nazar dokunmaması için atlara mavi boncuk muska, ufak dağdağan. Diğer hayvanlara ayındır. Yalnız dağdağanlar sığırlarda büyük olur. Dağdağan turş elma (ekşi elma) ağacından ay şeklinde yapılır.

Atım at olana kadar, sahibi mat olur. Hafla ballanan (zorluk içinde) tay örgedir, kuyruğunun altına tikan (diken) bırakır.

Öküzün, atın karabacaklısı iyidir. Attan düşene at, ya Allah diyer, E•şekten **düşene de eşek**, kazma kürek çağırır.

Kır atı 15 yaşından sonra kardeşine sat.

KÖSEM OYUNLAR

Her sürüde dürüyü (dağarcık) gezdirmek için iki tane beyaz, süslü ekseriyet boyunları siyah *neri* (teke keçi) bulundurulur. Bu *neri*'ler koyuna seyislik eder. Koyun yataktan ilk kalkışında, önce *neri*'ler kalkar ve çoban tarafından üfürüzüm (çoban ısıkları) çalındıkça neriler koyunu yaylıma çekerler. Daima sürünün önünde ve baş çobanı takip ederler. Otlama yerinde çoban önden çekilince *neri*'ler sürüyü gezdirirler. Bunlardan en ziyade güneşli havalarda istifade edilir. Çünkü sıcakta koyun gezmez. *Neri*'ler gezer, koyunda onu takip eder. Bazı çobanlar bu *neri*'ler yerine iki tane koyun alıştırırlar. Bu koyunlara *seyis koyunu* denir. Sürüyü bunlar gezdirir, ve otlatır. Çoban uzaktan (hol ho I) diyerek seslendimi bu koyunlar çobana doğru sürüyü getirirler. Ayrıca da zararlı bir yere girecekleri zaman (o o, yağ!) diye çoban seslendiği zaman bu koyunlar zararlı olduğunu anlarlar ve başka tarafa giderler. Sürüde onları takip eder. Birçok çobanlar da bu koyunları kavala alıştırır. Kavalla istediği şekilde koyunu gezdirir. Yalnız kavala alışan koyun et tutmaz. Çünkü daima kaval sesini beklerler. Bu koyunları çobanlar yeni teslim alır almaz iki haylaz koyun seçer. Ekmek ve tuz vererek kendisine alıştırır. Zaman ilerledikçe hazan bunların burunlarına vurmak suretiyle korkutur, Tekrar **ekmek**, tuz verir ve bu şekilde alıştırır. *Yatak koçu*, umumiyet itibariyle çobanlar koçlardan seçerler, çoban sürüyü *güber'de* (dağdaki yatak yeri) yatırdıktan sonra, kendisi surunun bir tarafında uyur. Sürüyü itler bekler. Kendisi de

arada birnezaret eder. Geceleri hazan koyun kendiliğinden kalkarak otlamağa gider. Çobanın haberi olmaz, işte bunun için bir *yatak koçu* seçer. Koçun boynuna bir *ip* bağlar bu ipi kendi koluna düğer (bağlar). Bu hayvan sürüden bir koyun kalkıp uzaklaşırsa o da derhal kalkar ve yürür, çoban uyanır. Hatta bazı yatak koçları vardır ki sürüden koyun kalkınca dişleriyle çobanı uyandırır. Bunları çobanlar genç yaşdaki *tblu ve bögeç*'lerden (bir yaşına **giren erkek** koyunlar) seçerler. İlk sürüyü yatağa çıkardığı zaman bekler. Sürüden bir koyun kalkınca o koçu da kaldırır ve arkasına sürer ; bu **şekilde** birkaç gece tekrarlayınca koç alışır, ve sürüden ayrılan bir koyunun arkasına düşer. İşte bu şekilde çobanı uyandırır. Çobanların sürü içinde en çok sevdikleri yatak koçlarıdır. Bunlara bol tuz, ekmek, bulgur yedirmek suretiyle kendilerini alıştırırlar.

KÖPEKLER

İtler iki cinstir. Birisi çoban iti, öbürleri tülüngü (sahipsiz) itlerdir. Bunlar sokaklarda mezbahalarda gezer, şunun bunun tavuğunu tutar, götürür. Çoban itlerinin en iyisi hizandan gelenleridir. Ekseriyetle beyaz ve belekli olurlar. Kafaları büyük, gözleri kanlı, el ve ayakları kalın ve kısa, arka ayaklarında tırnaklarından biraz yukarıya mamuzlar vardır. Bu köpekler kurtçuldur. Bu itler küçükkenden (enikken) sürülerin içine bırakılır. Büyük •itlerle beraber yavaş yavaş sürüye götürülür. Derken alıştırılır. Bunlara ekseri süt, kan, yağlı döğmeç (ekmeğin yağ ile karıştırması) yedirilir, ve bir yaşına gelinceye kadar köpeklere kurtlara bırakılmaz, boğulur, yaralanırsa korkak olur. Ve aynı zamanda del it bulununca diğer erkek itler kurda, daha ziyade hücum eder. İtler kurt'u boğduktan sonra döğmeç yani yağlı ekmek karıştırılarak yedirilir, arkasına et veya süt verilir. Çünkü kurt'un kanı turştur (ekşi), hayvanın dişlerini kamaştırır. Bunun için yağlı verilir ki kamaşması geçsin, verilmezse dişi kamaşır, fazla kurt boğmaz. Köpeklere kes riyetle yağlı pilav, süt, ekmek, et yedirilir. Bunlara *lak* (yemek. artığı) denir. Ayrıca çoban köpeklerinin boynuna (kurt doğu) takılır. Bu halka şeklinde bir demir olup, bu demirde uçları sivri çiviler vardır. Kurt itin boğazına ağız attığı zaman ağzına batsın **diye** yapılmıştır. Çoban köpekleri gündüzün insana hücum etmezler ve sürünün daima çobandan uzak olan tarafında gezerler. Çobanlar itlerinin ürmeğini anlarlar. İt özü özüne gırıldanır, ürür, yavaş yavaş giderse muhakak bir insan **yaklaş**maktadır. Kurt ve ayı geldiğini sezen it durmadan koyunun etrafında özengiler. Eğer **itler** çiftse ikisi birden koyunların etrafını dolaşır

topladıktan sonra amansız olarak kuvvetlice havlayıp hücum ederler. Bu hareket ve havlayışta sürüye kurt geldiği anlaşılır. İyi çoban köpekleri boş yere ürmezler. Tülüngü itler vakitli vakitsiz kesik kesik ürür ve arada bir başını havaya kaldırarak zuruldar. Kurt gelince sesi alalaşır, yani karışır ve kısılır, kuzuldar (korkar), kuyruğunu bacaklarının arasına sokar, koyunun içine kaçar. Bu itler en kötü itlerdir.

ÇOBANIN BİRİ

Çobanların piri Musa Aleyhisselamdır. Firavunun yanından kaçarken dayısı Şueyb'in yanına **gittiği** zaman dayısının kızlarını koyun otlatırken görmüş. Yanlarına yanaşmış sormuş. Yakınlarında bir kuyu olduğu halde koyunlarının susuz kaldığını söylemişler. Çocuklar Musa **Aleyhisselamı** tanımıyorlarmış. Çocuklardan niçin su vermediklerini sormuş. Köy baştan kafirdir, biz müslümanız, inat için kuyunun ağzına bir taş kapatmışlar babamız hasta, bizim de taşı kaldırmağa kuvvetimiz yetmiyor, demişler. Hazreti Musa taşı kaldırmış ve bütün koyunları sulamış, ondan sonra dayısı Şueyb'in yanına gitmiş ve o günden itibaren yedi sene dayısına çobanlık etmiş. İşte çobanlar bu efsaneye dayanarak pirlерinin hazreti Musa olduğunu iddia ederler.

SÜRÜ VE ÇOBAN

Bütün Türkmen'lerde olduğu **gihî, Bekdik'**lerde de çoban ve sürü işleri erkeklerin vazifesidir.

Yazın çoban akşam yemeğini yedikten sonra davarını önüne katarak yaylıma çıkar ve sabaha kadar uyumadan sürüsünün arkasını köpeklerinin yardımlarından da faydalanarak takibeder.

Türkmenlerde çobanın büyük önemi vardır. Tembel veya acemi bir çoban, bir koyun sürüsünün ölümüne sebeb olabilir. Bunun için, mal sahipleri çobanlarla gayet iyi geçinirler ve onların her ihtiyaçlarını kendi evlatlarından önce düşünmeğe mecburdurlar.

Hele çoban dalgın davranarak koyunu herhangi bir (*eski*)ye yatırırsa koyunlarının türlü türlü hastalıklara tutulmalarına sebeb olur. Burada adı geçen *eski*, davarı başka sürülerin yatdığı yere yatırmaktır. Buna çobanlar çok dik - kat ederler. Aynı zamanda çobanın bir vazifesi de hayvanlara yarayacak otlakları bulmak ve yaramayan otlaklarda yaymamaktır.

Akşam kararırken yahutta ikindi serinliğinde yaylıma çıkan boçan ertesi sabah kuşluk çağlarında obaya döner, derhal sürüyü teslim ederek karnını doyurur ve uykuya yatar.

Çoban uyuduktan sonra kadınlar kuzuluk -

larda kapalı kuzuları *taratırlar* (öğlenden sonra yakın yerlerde otlamak demektir). Bundan sonra davarı sağım'a başlarlar. *Sağım* bittikten sonra kuzuları analarına *ekti'leri* (anasız kuzuları) yaylıma salarlar. Buna (*körpe katımı*, kuzu katımı) denir ki, bu aşiretin seve **seve** seyrettiği bir hadisedir. Çünkü kuzularda müthiş bir feriyat ve analarını arama kaygusu koparken koyunlar da telaş içinde yavrularını ararlar. Oıba- önu bir mahşer yerine döner.

'Çoban sürünün önünden giderken onu bir koç takibeder. Bu koçun adına yörükler (*El*), yerliler ise (*südçü*) derler. Eğer sürünün önünde çoban hulummazsa mutlaka onun yerini tutacak kadar maharetli bir koç bulunması lazımdır. Bu koça Türkmenler (*kös*) adını vermişlerdir.

Ağartılar:

!Türkmenlerde süttен yapılan bütün gıdalara "ağartı" denir. Bunlar: (Yoğurt, ekşimik, çökelek, keş, lor (nor), eksik, peynir) **gibi** yiyintilerdir.

BÜYÜK VE KÜÇÜK BAŞ HAYVAN- LMtA rııOPLU ıB.AıKIŞ

I - Koyunlar:

Emlik: Yeni doğmuş kuzu, emen yavru,
Kuzu: Otlamağa başlamış kuzu, 25 günden sonra 6 aya kadar,

Toklu: Altı ay,lıktan bir yaşına kadar erkek ve dişi koyun,

Şişek: Bir yaşından iki yaşına kadar dişi koyun,

Koç: Bir yaşından iki yaşına kadar erkek koyun,

Eke : İki yaşından yukarı erkek ve dişi koyunlar,

Yozluk: Kasaplık "kısır, hadım, ihtiyar" koyunlar.

II Keçi:

Körpe: Süt emen yavru,

Oğlak: Otlamağa •başlama çağı,

Çepiş: Bir yaşından iki yaşına kadar,

ıKezyaz : İki yaşında kuzulamayan dişi **keçi**,

Erkeç: İki yaşında erkek keçi,

,Teke: Tohumluk erkek keçi,

Yuzluk: Kasaplık (hadım, kısır, kezyaz, ihtiyar) keçiler.

III - Sığır:

Buzağı: Yeni doğmuş erkek ve dişi sığırlar,
'Dana: İki yaşından yukarı ve hadım **edile**-cek erkek sığır,

Düve: İki yaşında dişi sığır,

!Tosun: İki yaşında erkek sığır,

İnek: İki yaşından yukarı sağman ve kısır inekler,

Öküz: Hadım erkek sığırlar (çift için)..

IV - Camız, karasığır, manda:

Malak, balak (!Erzincan, Erzurum) taraflarında medek,

Manda düvesi, iki yaşında dişi manda,

Manda tosunu,

Dişi manda (marula anası),

Camız (hadım manda) (çift ve araba için).

Sesler:

Deve bozular, At kişner, Eşek anırır, Sığırlar höğürür, Koyun, keçi meler.

EMİRDAĞ'DA HAYVANCILIK

Emirdağı, çevresindeki hayvan besim ve bakımı ile hayvancılık üzerindeki halk bilgilerinin ya:lnız davar ve atcılık ile arıcılığa alt bölümlerini incelemiş olduğumuzdan bu konuda, vereceğimiz notlar davarcıJık, atcılık ve arıcılıktan tbaret olacaktır.

ıBayat köyünde 70 y9Jşlarında Veli Senet ile konuştuğumuz koyunculuk hakkındaki bilgileri bu aziz ihtiyar eski bir çoban olmak iti.bariyle örf ve tecrübelerine dayanarak anlatmıştır. Bu bahsin ilk konusu "Çoban ve hukuku"dur.

A) Davar saMbi çobana yirmi koyunda bir toklu .ço,ban hakkı verir. Bu hak o seneki kuzulardandır, kısırlar için çobana hak verilmez.

B) Çoban köpek hakkı (yal) için de hak alır. Bu hak dörtyüz davarda beş kile arpadır.

ıC) Çobanın mühim bir hakkı daha vardır. Çoban, koyunları kırkınca bir de "Kırkımçılık" hakkı alır. Kırkımçılık hakkı on koyunda bir koyundur.

D) Çobanın tutulma müddeti altı aydır. Hıdırilyastan, Kasıma, Kasımdan Hıdırilyasa kadar iki defa çoban tazelenir. Hak kışta ayındır. Yalnız 50 seneden'beri güz kırkımçılığı terk edilmiş olduğu için kış hakkı arasında kırkım hakkı yoktur.

'E) Çobanın yemeği kendine aitHr. Bazan mal sahibi hediye olarak bir takım yiyecekler verebilir. Bu hediyelerden çobanın "çelteği" (çırağı) da fay:dalanabilir.

Çelteğin işleri:

1 - Koyunu önden azarlamak (sürünün ağır ağır yürümesini temin etmek), 2 - Koyunun yanlarını g.özetlemek, etraftan gelecek kurt gibi tehlikeleri örmek ve ona göre tedbir almak, 3 - Gaip olan davarları arayıp bulmak, 4) - Merkep ile köyden çobanın yiyeceklerini getirmek ve daima çobanın emrinde olmaktır.

F) Emirdağı çevresinde bir sürü koyunun

sayısı 700 dür. Koyunlarını mal sahiplerine göre "enleri" kulak işaretleri vardır. Eskiden dağlama suretiyle şakak damgaları dahi kullanılırdı. Fakat sonraları bu adet unutulmuştur. Bu arada bugün hayvanların boynuzlarını destere ile işaret etmek usulü devam eylemektedir.

Davar beslenmeleri:

:Koyunların yayılması için en faydalı otlar harmana kadar, çayır çimen yeşillikleri harmandan sonra ,ise budur mahmut otuyla kekik otudur. Koyunlarda gece yayımı gün dönümünde (22 haziran) da başlar ve zemheri girin.ceye kadar sürer (20 birincikanun).

Çoban takvimi:

Günler	Çağlar
45	Kasımdan zemheriye kadar,
45	'Zemherinin kendisi,
45	Doksan günü (hamsin demekHr),
45	Hıdırilyas günleri,
45	Gün dönümü günleri,
45	Temmuz günleri,
45	Ağus,tos günleri,
45	Kasım günleri.

3f>o

Emirdağı'nda çobanlar seneyi böyle taksim etmişlerdir.

H) Ülker; çobanlar Ülker (zühre) yıldızı doğunca yıldızın ışığından sürüsünü korumaya mecburdur. Çünkü "Ülker yıldızı koyunu vurur" diye bir itikat vardır. Ülkerin vurduğu koyun hasta olur ve eti sararır. Böylece hastalanmış koyunlar söğüt yapraklarına sarılır ve karınlarına çamur sürülür. Keçiye de ülker vurur. ve fakat keçi, koyun kadar müteessir olmaz. Bunun için çobanlar ülke.r yıldızı doğunca koyun - tarını yıldızın görünmed'ği duldalara çekerek yayarlar.

K) Çobanlar, güç doğuran hayvanların ha - zinesine (rahmine) elini sokarak kuzunun ön ayaklarını tutar ve yavaş yavaş çekerek koyunu doğurturlar. Bu hal pek seyrek olan hadiseler• dendir. Koyun doğurtmasını bilmeyen çobanlar çoban sayılmazlar.

L) Çobanlar kışın hayvanlarını poyraz fırtınasından korumasını da bilmeleri lazımdır. Bunu bilmeyen çoban davarını kırar.

Davarda cinsi katımlar:

A) Emirdağ çevresinde kasımdan yirmi gün önce koç katımı başlar.

B) Bir perşembe veya pazar günü koyuna katılması için hazırlanmış koçların göğüsleri ve sırtları kına ve boya ile süslenir. Çünkü süslü koçları koyunlar .pek severmiş.

C) Ağustosun ortasında ko,çlar sürüden ay-

rırlar. (Sürü başağı yediMen sonra) kasım yirmisine kadar koyun ve koçlar ayrı güdülür. Bu koçlar için 13 - 14 yaşlarında bir ço,ban tutmak lizimdir. Bu çoban yalnız katıma girecek koçları güder. Bu arada koçlara akşamları arpa da verilir ve gece yaylıma çıkarılmaz. Çünkü koç kurlarda çan sesi duyarsa çan sesine koşar, başka sürülere te.cavüz eder. Damızlık yerinde sarfedilmiş olmaz.

D) Bundan 30 - 40 yıl önce on koyuna bir koç katılırken, bugün 15 koyuna bir koç katılmaktadır.

E) Koçlar sürüye katılınca koyunlar boyanmış ve kınalanmış koçların etrafını çevirirler. Bu arada hazan koçlar arasında kıskançlıklar dahi görülür ve kuvvetli ko,çlar döğüşmeğe başlar.

F) Koç katımında koçların tuzu seyrek verilir. Çünkü tuz koçu çözer, yani koçun cinsi kabiliyetini süratleştirir. Bu gibi gayri tabii sürati çobanlar faydasız sayarlar. Koçlara tuz verildiği zamanlar derhal koçu sulamak lizimdir, Bunun için ko,ç katımından sürünün bir suya yakın olmasına d'kkat olunur.

:H) Koç katımı bir ay sürer. Katım bitince koçlar sürüde kalırlar. Eğer katım sırasında koçlar etten düşmüş iseler (zayıflamış olurlarsa) koç eve getirilerek özel bir bakıma tabi tutulur ve beslenir.

K) Bazan kuvvetli kuzuların da koç **gibi** aşdıkları ve faydalı oldukları görülür.

Koyunlarda doğum:

1 - Gebe kalan koyunlar müsait ve arızasız yerlerde otlatılır. Koyunların gebeliğine "alınma" denir.

2 - *Alınma* müddeti "**beş ay** on gün"dür.

3 - Koç katımından önce koyunun biri erkek kuzulardan biriyle veya herhang: bir koçla çiftleşir ve alınırsa bu koyunlar zemheride kuzular. Buna halk "*kaçımtı*" adını vermiştir. Kaçımtı kuzular makbul sayılmazlar. Zira bakımsız kalır ve zayıf yetişirler. Bu iş te çobanın maharet ve özel gayretine göre değışir.

4 - Bu muhitte normal kuzular kasımdan yirmi gün önce alınmış olduklarına **göre** mayısın ilk haftalarında kuzular doğmuş olur. Bazan geç alınmış koyunların kuzuları geç doğar. Bunlar makbul sayılmaz. Bu **gibi** kuzulara "*pişik*." denir. Ve damızlık şöyle dursun, hatta kasaplık olmasına bile imkan verilmez. Çobanlar bu kuzuları ekseriya ziyaretlere kurban ederler.

Hayvan ve koyun bakımı:

1 - Yatı tuzu, ağustos ortalarında siirüye yalatalan tuza, "yatı tuzu" denir. Bu tuz akşam

verilir ve sürü sabahleyin suya indirilir. Bu usul böylece bir ay kadar siirer.

2 - Kös koyunu; çoban bir **sene evvel** koyunlardan bir tanesini "kös" sözünü anlamağa alıştırır. Bu koyun sürüyü yatağına götürmek için sürüye kılavuzluk eder. Ço.ban **öğleye** dop-u (kös) diye bağırınca kös k unu sürünün başına geçer ve koyunları doğruca "eğreğe" (koyunların gündüz yattıkları yere) götürür ve vazifesi orada biter. Kösu olmayan davar sürüsü **ne** kadar sürülse sıcakta eğreği bulamaz **ve gidemez**. Küme koyunu (sürünün bir adı kümedir) ancak çobanın alıştırdığı kösler yürütür. Kösunü iyi alıştırmış olan çoban rahat eder.

3 - El koyunu; çobanlar kuzuluğundan tiharen bir koyunu daha alıştırmaya mecburdurlar. Bunlara "el" koyunu denir. Çobanlar bu koyunları ekmek, taze ot, üzüm gi,bi şeylerle besleyerek kend'lerine alıştırrırlar. Bu alışık koyuniar çobanın yanından hiç ayrılmazlar. Bunun için çoban sürünün başına gelince el koyunları onu takibederler ve küme kolayca istikamet"ni tutar. El koyunu olmasa *küme*yi bol otlu yerlere götürmek pek güç olur. Çobanlar **gece veya** gündüz uyuya.cakları zaman el koyunlarından bir tanesini ayağına veya koluna bağlar, bu bağın adı "bağırıcık"dır. Koyun dinlendikten sonra söker. (Koyunun uyanıp derhal otlamağa baş.lamasına koyun sökdü) derler. Bu sırada çobana bağlı olan el koyunu başını çeker ve çobanı uyududan uyandırır. Sürüye kurt veya herhangi bir hırsız geldiği zamanlarda da el koyunu çobanı derhal uyandırır. Burada Veli dayı elli yıl evvel kös koyunu yer.ne keçi tekesi kullanılmasının adet olduğu.nu ve bu tekelerin karalı beyazlı olmalarının şart bulunduğunu **il!ve etti**.

Çoban köpekleri:

1 - İyi köpekler *küme* (sürü) yayılırken kurtların *küme*ye saldırabilecek yerleri daima göz önünde bulundurulur.

2 - Gece çoban yatarken koyun yalnız başına sökerse ve çoban uyanamazsa çoban köpekleri, koyunu çoban gibi takibederek korurlar ve koyun kümesine adeta ço,banlık ederler.

3 - Çobanlar köpeklerinin havlamalarından neye havladıklarını anlarlar.

A) İnsana havlayan köpekler sık sık ve sert bağırırlar ve muttasıl hareket ederler.

B) Kurt ve köpeğe havlayan çoban köpekleri gayet ahaste havlarlar ve düşmanlarının yanlarına sokulabilmeleri için adeta zayıf ve korkaklık rolü gösterirler.

4 - Köpeklerin bakımında intizam lazımdır. Köpek yallan (yemekleri) tam vaktinde verilmelidir. Köpek döğülüp yıldırılmamalıdır.

Kırkım ive koyun yaşları:

1 - Emirdağ Türkmenleri Çukurovada olduğu gibi eskiden yaz (ilk bahar), güz (son bahar) aylarında koyunların erkek ve kısırlarını kırkarlarmış. Fakat bugünlerde güz kırkımı kalkmıştır. Şimdi bu muhit yalnız koyunlardan yapıyor.

A) Baharda kırkılan hayvanların mahsuune "yapağı" denir.

B) Güzün kırkılan hayvanların mahsulüne "yün" denir.

C) Yozlar (satılık davar) satılacağı zamanlarda da kırkılır, yoz kelimesine saplık mallar dahi denir.

∴ - Koyunların yaşlarına göre aldıkları adları şunlardır:

A) Yeni doğmuş kuzulara "kancık, erkek kuzu", geç doğmuş erkek, kancık kuzulara ise "emlik" denir.

B) Altı aylık erkek ve dişi kuzulara "toklu" denir.

C) Bir yaşına girmiş erkek ve dişi hayvana "şişek" denir.

D) İki yaşına girmiş erkek koyuna "öveç" denir.

E) Üç yaşına girmiş erkek koyuna "palta" ve burulmuş (hadım) olmayanına koç denir.

F) Dişi koyunların adları yalnız koyundur. Bu koyunlar altı yaşından sonra doğurmadıkları için kısır olarak "yoza" ayrılarak satılır.

Süt ve ağartı:

1 - Sütten yapılan yiyeceklerin genel adı "ağartı" dır.

∴ - Ağartının ilki süttür. Süt sağımı öğle üzeri yapılır. Sağımdan sonra kuzular emişmeye bırakılır. (Gün dönümüne kadar) kuzular yatısı namazına kadar analariyle beraber kalır.

3 - Gün dönümünden sonra (22 haziran) kuzular akşam ezanından evvel emişmeden ayrılarak koyunlar yaylıma çıkar. Kuzu çobanları da kuzuları ayrı yerlerde yayarlar.

4 - Sütten yapılan ağartıların başı yağdır. Emirdağ Türkmenleri hergün süttüden yoğurt yaparlar, ve bu yoğurtları tuzlayarak biriktirirler. Güzde kadar bu şekilde külliyetli yoğurt biriktirdikten sonra güz (son bahar) mevsiminde bütün birikmiş yoğurtlar -çatma tuluklarda ve makine ile döğülerek yağ istihsal olunur. Bunların içinde teşlerde (büyük leğen) yumruk ile yayılan yağlar dahi vardır. (***) Ağartılar arasında yağdan matla peynir, kurut, (keş) ak katık, çökelek, ekşi gibi gıdalar meşhurdur.

Peyniri daima kuzu sarkanağından yapmak

(**) *Bakınız, Ülkü Sayı da (Anadolu'da yağcılık) Ali Rıza Yalğın.*

iyidir derler. Koyunun sarkanağına "kursak" denir. Sarkanağın içinde pıhtılaşmış süttüden meydana gelen maddeye "nertik" adı verilmiştir.

Kurut: Süzölmüş ve tuzlanmış yoğurdu elle top top ettikten sonra güneşe koyup iyice kuruturlar. Ve bu kurumuş yoğurda "kurut" derler. Bunun genel adı keşdir. Kurut kışın yenir.

Ak katık: Yoğurdun (taze yoğurt) genel adına "ak katık" denir.

s - Peynir mayası: Mertik ile üzüm ve incir kurusu dyice ezildikten sonra bir macun meydana gelir ve bu macun süde katılırsa süt uyunur ve peynir olur. Macunun adına (maya ile damızlık) denir.

6 - Buralarda peyniri sıcak suya atmak suretiyle peynirden de yağ almak adeti vardır. Buna "peynir yağı" denir.

7 - Yağ çıkarıldıktan sonra hafif tuzlatılarak karınlara (işgembelere) basılır. Peynirler ise tuluklarda (keçi derisi) saklanır.

Davar hastalıkları:

1 - Gene: İki türlü gene vardır. Biri kör gene, öbürü ise koyun genesi adını taşır. Koyun genesi to-klulara daha çok üşer. Bu genenin üşmesine sebep ikidir; Biri hayvan yataklarının pisliği, diğeri de hayvanların yavşan (bir nevi ot) otlamış olmalarıdır. Koyunların birinin bu geneye tutulması üzerine çoban derhal mal sahibine haber verir. Mal sahibi hemen tedavi işine başlar. Tedavi çareleri maddi ve manevi olmak üzere ikidir.

A) Köyde yardımcıları bularak koyunların birer birer kenelerini toplatıp keneleri öldürmek, buna "kene bitlenmesi" denir.

B) İkincisi manevi olan bir tedavidir. Bir tedavidir. Bir çobanın erkek çocuğu doğarken bir koyun kenesi bulunur., ve bu kene yeni doğan çocuğun ağızında kırılır, çocuğa yalıtılırsa bu çocuk "keneci ocağı" olur. Böylece büyümüş çocuklar (keneciler) koyunlara kene düştüğü zaman kümelere davet olunurlar. Keneci ağızına su alarak koyunlara birer birer bu suyu püskürtürse 24 saat içinde sürüde kene kalmaz itikadı folklor halinde yaşamaktadır. 50 sene çobanlık yapmış ve şimdi iki sürü sahibi olan Bayat köylü Veli dayı bunun kati bir tedavi olduğunu ısrarla anlatmıştır. Diğer davar hastalıkları sırasıyla şunlardır:

2 - **Kelebek:** Koyunun boğazı şişer ve öksürür. Tedavisi: Kara ağaç kökünün kaynatılarak koyuna suyunu içirmekten ibarettir. (Bu arada hastaya taze ot verilmez).

3 - Kıl kurdu: Bir ne-vi koyun "tenya" sıdır. Koyunların durgun su içmeleri ile hastalık başlar. Tedavisi, koyunun ağızına pekmez akıtmak iledir.

4 - Ağırma: Koyunlar fazla sıcak yerlerde otlatılırsa bu hastalık peyda olur. Tedavisi. Koyunların karnına ve kuyrukları altına sulu çamur sürmek, ısladılmış söğüt dallarını sarmaktan ibarettir.

S - Çiçek: Bulaşıcı hastalıktır. Çoban dikkat etmez koyunu hastalıklı bir koyun yatağına uğratır ve yatırılır!Sa çiçek bulaşır ve Allah korusun bütün sürü kırılır. Tedavisi aşırıdır. **Çiçek** aşısı şöyle yapılır. Hastalığa tutulmuş bir koyunun çibanlarından birkaç tanesi sıkılarak cerahatleri bir fincana toplanır ve bu cerahat, kaba bir kuyu suyu ile sulandıktan sonra **iğneye** geçirilmiş bir ipliğin bu cerahat ile bulaştırılması lazımdır. İplik iyice hulaşıldıktan sonra ise hasta olan ve olmayan bütün koyunların bu iğne ile kulakları veyahut kuyruklarının altları delinir. (Deri ile et arası) Bu delikten iplik geçirilir, koyunlar aşılanmış olur. Hastalık yeni ise hasta koyunlar dahi bu suretle kurtulmuş olur. Bu aşu ameliyesi gayet eski ve ananevidir.

6 - Keçebaş: Bulaşıcı bir hastalıktır. Hayvanlar başlarını **yere** dikerler ve başlarının süratle şiştiği görülür. Hastalık deniz kenarlarından **gelen** hayvanlardan bulaşır, tedavisi yoktur.

7 - Bozca: Bu hastalığa "**yel**" dahi denir. Hastalık koyunun memesine vursa südünü dahi keser, gözüne vursa gözünü kör eder, kafasına vurulsa koyunu deli eder. Ciğerlerine vursa öldürür denmektedir. Bu hastalığa tutulmuş hayvanın bağırsakları kızarır. Ciğere tesadüf ederse iki üç saatte ölür. Hastalık yağmurların çokluğu ve ot bolluğu yıllarında daha çok görülür. Tedavisi yok gibidir. Ancak Sakarya kenarlarında ve Mihalıçık taraflarında yetişen 'çöpleme' adında bir ot vardır (çalı cinsinden) bu otun tadı gayet acıdır. İğne gi,bi dikenleri vardır, otun rengi gayet karadır. Bu diken ile hayvanın kulağı delinirse, kulak şişer yara cerahatlanır ve sarı bir su yapar. Bundan sonra yara kendi kendine sönünce hayvan hastalıktan kurtulur. Çobanlar bu ottan bir miktarını kulübelerinde bulundurlarsa iyi ederler.

8 - Dalak: Koyunun dalağı şişer, bu hastalık öldürür. Çok su içme ve su kenarlarındaki muzir otları yeme suretiyle hastalık peyda olur. Tedavisi: Vakit geçmeden sürüyü sabaha karıştı karınlarını örtecek derecede derince bir suya sokarak banyo ettirmek tedavi çaresidir. Türkmenlerde irsi koyun hastalıklarına "süreği" denmektedir.

Keçi adları:

1) Yeni doğan keçi yavrusuna oğlak, 2) Altı aylığına çepiş, 3) Bir yaşına basmış olanın kancık keçiye: ham gezen, 4) Bir yaşına basmış olanın erkek keçiye: Kılıkesik, 5) İki yaşında erkek

keçiye: seyis, (dişiler ad almaz) 6) Yaşlı erkek keçilere "erkeç" 7) Burulmamış damızlık erkek keçilere "teke", 8) Burulmuş (hadım edilmiş) koç veya erkeçlere "burga.ç" ve bunları hadım eden adamlara **burgaççı** denir.

BURGAÇÇILIK

!Emirdağ Türkmenleri arasında hadım **etme** usulleri ikidir. "Burma, döğme" adlarını alan bu ameliyatın birincisi şöyle yapılır.

Burma: Arka üzeri veyahut yan yatırılmış hayvanın hüsyesi avuç içine alınır ve içinde yumurtalar yavaş yavaş hayvanın kasığının içine yerleştirilir. Bundan sonra baştan yumurtalardan bir tanesi torbanın içine getirilir ve parmak uçlarıyla içten içe yumurtanın bağ yeri burulur. Sonra diğer yumurtada dışarı alınarak aynı usul ile burulduktan sonra her iki yumurta tekrar kasığının içine tepilir. Ve hemen boş kalan torbanın bağ yeri bir iple sıkıca bağlanır. Yumurtalar içerde kalır, üç gün sonra ip çözülür ve ipin yerine katran sürülür. Yumurtalar içerde kalır ve bir daha torbaya inmez ise "burgaççı" vazifesini tamamlamış olur. Kart hayvanlarda burma işi parmaklardan **ziyade kerpe** tenle yapılır.

Döğme: Evvela odundan yapılmış "kısıraç" adını taşıyan alet alınır. Yumurta bağları bu kısıraç ile sıkıştırılır. Bundan sonra kısıracın üzerine bir keser veya çekiç ile (lazım olduca derecede) vurulur. Buna döğme denir. Bu ameliyatı yapacak adamın çok usta bir döğmeci olması lazımdır. Çünkü çekiç darbesinden sonra yumurta bağlarından biri koparsa hayvan "guldur" olur. (guldur fitik olmak demektir). Burada torbayı yarmak ve yumurtaları çıkarıp atmamak ve bağ yerlerine katran sürmek lazımdır. Buna muvaffak olunamazsa hayvan derhal ölür.

Emirdağ Türkmenleri arasında bugün günde yüz koç döğüp buran usta burgaççı ve döğmeci bulunmaktadır.

İNANÇLAR

1 - Kertenkeleler koyunun südünü **er** lermdş. Halkta böylece südünü kertenkelenin emmesine müsaade eden koyunların yavruları sürüye kurt getireceği inancı vardır.

2 - Bir çoban kendi sürüsündeki koyunları ağzı ile emerse hırsız sayılır ve o sürüde uğur kalmaz inancı vardır.

3 - Afyonun Hayran Veli civarında bir türbedar vardır. Buna davar sahipleri "**Kara** baba" derler. Sürüde dalak hastalığı zuhur **eder** se sürü bu ziyarete getirilir ve türbenin etrafı hayvanlara ziyaret ettirilir. Kurbanlar kesilir.

Çoban elindeki değneği türbeye hediye eder. Dalak hastalığında bu konuya inanç vardır.

4 - Başkasına ait bir sürüden çalınmış bir koyunu sürüsüne katıştıran çobanlar hain sayılır. Çünkü hırsızlık mal o sürüye kurtu getirir inancı vardır.

5 - Namuslu çobanların ererek evliya olduklarına inanç vardır.

6 - Koyuna yüce dağlar uğurludur. Yağmur bereketi bile önce yüce dağlara düşer. Bu dağları **gezmeğe** üşenen çobanların harap olacağına inanç vardır.

7 - Emirdağ Türkmenleri zemherinin yirmi yedisinde (şubat) 'kuzunun yüzü yetti" diye çobanlara börek, helva gibi hediyeler gönderilmesinin çok uğurlu olduğuna inanırlar.

8 - Zemherinin yirmi yedinci günü ve akşamı çobanlar derilere bürünüp kendilerini maskelerler. Ve ellerindeki bir torba gül ile köyle **gelerek** kapı kapı gezerler ve her kapıya gül serperler. Bu işin hayvan hastalıklarına iyi olacağına inanç vardır.

9 - Çobanlar zemherinin yirmi yedinci gecesini **deve** oyunu da oynarlar. (Bu oyun hakkındaki maUlmat (XIII) üncü bölümde eğlenceler bahsinde görülecektir.

10 - Ço.banlar civarda yavrulamış bir kurt yuvasına rastlarırsa kurtun yavrularının gözlerini oyarlar ve kışları iplikle dikerler, yavrular bağırsağa başlar. Dişi kurt yuvasına dönünce müthiş gürültü ile yavrularını oradan kaçırmağa çalışır. Ve bir daha o semte gelmeğe tövbe eder, adet ve inancı vardır.

Kelimeler:

1) Turluk: Çobanlar için yapılan kulübe-lerin adıdır. Ağıllar ve turlukların yüzü kuzeye doğru olur.

2) Berdi: Çobanların ağıl ve kuliibelerindeki hasır örgülü küçük kuzulukların adıdır.

3) Çelke: Ağaçlar ile çevrilmiş ağıllara verihniş addır.

4) Harın: Taşla çevrilmiş ağılların adıdır.

5) Citen: Çalılardan veya sazlardan yapılmış ağılların adıdır.

6) Dağlavuç: Dem:ı damgaların adıdır.

7) Örkı Hayvanları bağlamağa mahsus ipin adıdır.

8) Süreği: İrsi hayvan hastalıklarının adı.

Enler, imler, ydamgalar:

1) Emirdağ Türkmenleri arasında "en" yapma **adetleri** vardır. Bunlar koyunların kulaklarını bıçakla delmek ve çentmekle yapılır. Herkesin eni ayrı ayrıdır.

2) Karabağlı oymağı arasında "damga" adeti **hala** vardır. Bu damgalar demirden olup ateşte kızdırıldıktan sonra koyunun şakağına vuru-

tur. Karabağlı obalarından Payamlı (Bademli) köyünde bulduğumuz damgalar (Bak. resim) : Bademlide (Abdurrahman Altun) un dağlavuçu Bademlide (Kur,ban Alinin) dağlavuçu.

3 - Burada bilhassa bütün Emir.dağ Türkmenleri arasında "im"de vardır. İmler, kilimlerde ve ev eşyalarındaki damga veyahut markaiardıT. Çukurova'da "im" adını alan bu işa,retlere Emirdağı Türkmenleri "imlik" diyorlar. Bu iki kelime aynıdır.

4 - Em:ırdığı Türkmenleri arasında ev eşyaları kilim motifleri arasında rasladığımız bu "imler" toplu yaşayış bahsinde incelene,cektir.

5 - Mezar taşlarında raslanılan damgalar ise ölüm :bahsinde görülecektir. B.unun için hayvan damgaları konusuna son veriyoruz.

KOYUNCULUK

Emirdağı Türkmenleri arasında koyunculuk ananevi bir çalışma eseridir. Burada ötedenberi hayvan bakımı çiftçiliğe tercih edilmiştir. Buna -bir delil de şu tekerlemedir:

*Ekme bağ, bağlanırsın,
Ekme ekin, eğlenirsin,
Çek deveyi, gütt koyunu,
Bir gün sen 'de beğenirsin.*

,Fakat bugün vaziyet böyle değildir. Hayvan bakımı ile beraber çiftçilik de ileri gitmiş bir halde dir. Kazanın koyun miktarı:

Seneler	Koyun miktarı
1943	161 913,
1944	173 578
1945	140 460
1946	22 900
1947	97 031

1946 ve 1947 senelerinde hayvan miktarının az oluşu o yılların şiddetli kış olmasından ileri gelmiştir. Bu ihsai malumat ağnam vergisi ka-yıtlarına göre tesbit edilmiştir.

ATCILIK

At ve atcılık:

1 - Tay yetiştirme: İki türlü tay yetiştirir. Bir,isi "*asıyıklı*". Bunlar, başlı başına yaşayna beygir sür.illeri içinde buluna erkek atlardır. Döl alınmak suretiyle yetişen taylardır. Yılgıda erkek hayvan yani aygır yoksa hadçten kısraklara aygır bulunarak at sürüsüne katmak adettir. Vahşi halde kalan kısraak koşmada, atlamada, kendisini çok esirgediği gibi, vahşi hayvanlardan korunmasını da bilir. Tayının sakat olmaması için diğer yılgı .beygirlerden yardım g.örür. Kunladığı

tayını ayaklandıncaya kadar yavrusunun üzerinden ayrılmaz. Tayını göğsü arasında korur. Yavrusunu da kendisi gibi vahşi yetiştirir. E kek at bu gibi kısırakları harici tesirden dahi korur. **Aygır** yoksa kendileri sırt sırta vermek suretiyle ağızlarıyla birbiri,lerini korurlar.

2 - Ehli kısma gelince bunlara *evcil* kısarak denir. At sahibi tarafından veya yayıldığı yer - terde "sıfat" olur. Yalnız elden aygır çekildi ise sıfatın daha faydalı olması için kuyruğunu ipe boğup tohumu akıtmamak lazımdır. Bunun için sağrıya su dökmek suretiyle kısırağı sıkıştırmak gibi tedbirler de alınır. Bunlar mahalli tedbirlerdir. Tay ilk doğduğunda dili üzerinde solucan şeklindeki et parçası taya yutturulmadan alınrsa, tayın sürat ve tahammülü artacağı inancı vardır. Buna "*tay çapası*" denir.

Tay meydana gelince ağız taibir edilen koyu sütü içirmek lazımdır. Aynı zamanda tayı anasından ayırıp eve bırakmak doğrudur. Kısırak yorgun iken taya süt vermek tayı yakar. Eğer yorgun ise kısırağın memesini soğuk su ile yıkadıktan sonra tayı emdirmek doğru olur.. Erkek taylara "*tay*" dişi taylara ise "*güre*" denir. Tay altı ayı geçtikten sonra süttten kesilip kuru çayır otu ve yulafı beslemek lazımdır. Arpa, tayı yakar. Vahşi taylar kendiliklerinden kuru otu yediklerinden kemikleri daha çok büyümektedir.

3 - Binmeğe alıştıırma: Vahşi taylar hiç ip bilmedikleri ve insana alışık olmadıkları için bunları önce tutmak ve ele alıştıırma keyfiyeti mühimdir. Vahşi taylar birkaç suretle tutulur. Bir kement atma yani ipi boğazına geçirip boğma ve yere yıkmak suretiyle tutulur. Diğeri ise tuzak yani ağla tutmaktır. İp genişçe yere serilir. Yılık bunun üzerine sürülür, ayağı serilmiş ipe geçen tay, ipin ucunu iki taraflı çekince ayağı ip içinde kalır, maküs tarafını dolaştırmak suretiyle hayvan yıkılır ve başına yular takılır. Bu işlerde çenesi kırılan ve ölen taylar dahi bulunur. Bir **de** "at düşeği" vardır. Bir tarafı kaya, diğeri tarafı dere olan yerlere yılık sürülmek suretiyle yine iplerle tutulur. Vahşi hayvanın başına ip geçirildikten sonra insana alıştıırılmak için tuz yalıtılır, ot verilir. Birkaç gün sonra, yedekte çekilir ve gezdirilir, sonra üzerine içine toprak doldurulmuş heybe konur veyahut bir daire çevresi başında bağlı uzun ipe döndürülür, yorulduktan sonra kulaklarından birkaç kişi tutarak üzerine birisi bindirilir ve yedekte gezdirilir. Ehliler ise insana alışık olduğundan kendiliklerinden kolaylıkla binete öğretilirler.

Birkaç gün yardımla alıştıırılır ve başlık takıldıktan sonra kaltak vurulabilir.

4 - Katlak birkaç çeşittir. Palan tabir etli-

len keçe ve berdiden yapılan, Osmanlı eğeri denilen eski kaltak, Arap eğeri, RuS'çuk ve Çerkes takımlarıdır. Rus'çukla çerkezin eğer kaşları yüksek ve ara yasığı vardır. Arap ve Osmanlı eğerlerinde yalnız bir ön tarafta **eğer** kaşları vardır.

5 - Binicilik: Atın hangi tarafından binilip hangi tarafından inileceği esastır. Binerken hayvana eziyet etmemek ve hayvan tehlike arzettiği zaman kendini koruyabilmek icabeder. Binerken arzolacak tehlikeler, hayvanı yıkmak, çifte atmak, (ayak) üzengiden kurtulmak ve kurtulmamak, şahlanması gibi durumlarıdır. Hayvanı idare eden başlık veya gemin de atın ağızını acıtmaması, atı yıldırması veyahut başı sertse onu durdura'bilecek şekilde olması biniçinin bunları hayvanın durumuna göre ayarlaması icabeder. Hayvana binildikten sonra dizini tutmak, bel kolanını iyi idare etmek, koşturduğunda hayvanı tehlikelerden kollamak *yetiğe* saldırmamak "yatımını" yarmamak gibi arızalardan korunması icabeder. Hayvandan indikten sonra **gemi ile** durdurmak ve teri kuruyuncaya kadar gezdirmek hayvanı hastalıktan koruyan önemli tedbirlerdendir. Hayvan hastalıkları başlıca terli iken su vermek ve yem yedikten sonra sulamak - tan ve üşütmeden meydana gelir. Başlıcaları: Sancılanma (Su ve saman sancıları), Kızıl Kurt, Fındıklama, maya değiştirme, çilgam, tuzlu balgam, sakağı, mangafa, soluğan gibi hastalıklarıdır. Bunlar için mahalli tedbirler (dağ) denilen yakmalar, katran, saman, yoğurt, pişmiş ka:bağ lapası gibi şeylerdir. Koşturmaya alıştıırma için **1geme** afyon sakızı bağlayıp tedrici onu emdirmek, bağırsakları kızdırmak için kükürt hapi ile soda içirmek, konyakla soda içirmek gibi iptidai tedbirler alınmaktadır.

6 - Atı cirit Qyununa alıştıırma: Binici ilk önce atını giderken seriğ çevirmeğe alıştıırır. Sabit bir hedefe yaklaşırken elinde bulunan değneğini atıp geri ka:bağa alıştıırır. Böyle ekserize alışan at binicinin, elinden değnek çıkınca hemen **geri** döner. Bu iş, bir taşı hedef yapmak suretiyle alıştıırılır. Hayvanın dönmesi ağız - ela bulunan gem ve biniçinin oyluk tesiri ile meydana gelir. Ciritde gelince, 10- 15 atlı ikiye bölünerek kapma oyunu gibi karşı karşıya, dururlar, aralarındaki mesafe en aşağı 50 yahut 100 metre olur (sahanın da düz olması faydalıdır). Bir adı mukabil tarafa varır ve değnek atacağı zaman haber verir "Ağızını çevir" tabirini kullanır, **değneği** atar. Atılan ciriti yakalamak veyahut elindeki değnekle defetmek, değneği ata dahi vurdurmak çok ayıptır. Değnek elden çıkınca mukabil taraftan birisi onun arkasından atını koşturur ve sahanın yarısına varınca o da değneğini atar, geri döner. Davulcular değnek vurulduğunda (*hata*) diye zurna ile bağırtı yaparlar.

Usulsüz değnek atan alaydan çıkartılır. Bir adam iki defa cırtı atamaz vebir atlıya karşıda iki atlı çıkıp hasımlarını araya alamazlar, (Çöven) denilen ucu yuvarfak bir hatka ile yerdeki değeneği alır. Attan inmeden eğilip alan da mevcuttur. Değnek atıldığında kendini koruma işi atını yana döndürmek suretiyle sağlanır, buna (eğer boşaltma) denir. Bunu iyi cırtıcılar yapabilirler.

6 - At koşuları iki kısımdır; • Sürat ve tahammül. Bazı hayvanlar çevik olup çıkışları seridir ve o sürattan bilistifade kısa mesafede varacağı yere çabuk varır. Diğer birisi ise tahammül konusudur. Bunda da ciğerleri kuvvetli, göğüsü geniş ve burun delikleri içinde buhiian bir kuş gözü kadar deliğin çift olmasından hayvanın tahammülü çok olur.

Koşu için idman yapmak: Hayvana iyi baktıktan sonra muayyen zamanlarda muayyen mesafelerde koşturmak, fazla gezdirmek, yağın eritmek, gıdası kuvvetli olmak şar-tiyle çeşitli yem vermek ve samanı az yedirmek, hayvanı ahırda bağlamamak gLbi tedbirlerle idman aldırılır. Yağlı hayvanın amudi fikirisi yumurta sarısıyla oğulmakla y?ğı eritilir. Ata, elma yedirmek, soğan koklatmak gibi şeyler idmanı bozar. Bir de acele idman vardır ki, hayvana yalnız yem verildikten sonra ayağına *nelbenk* denilen bir ip veya zincir vurulur, hayvanın gemi başına takılır, eğer takımıyle *kaytarılır*, sargısına bir helke su dökülüp sabah erken bırakılır, üşüyen hayvan diöne döne gem'ni *gever* ve kendi kendine idmını yepmiş olur.

7 - Hayvanlarda bulunan nişanlardan faydaları ve zararlıları:

Dört ayağında seki -bulunursa atın kıymeti düşer. Bacak aralarındaki nakış, -aşık kemiklerinin küçük ve mafsaldan uzun olması koşması bakımından. iyi görülmektedir. Ağzının uçlarının sivriliği ırkına göre bir ayağındaki seki, iki ayağındaki seki, üç ayağında **seki** ata kıymet verir.

Alın ortasındaki geniş ve müselles şeklindeki işaret, *kartopu*, boyundaki selvi işareti, kulak-küçük olması, su içerken manda gibi değil, her yudumda etrafına bakması, egeri gemi vurulurken etrafına bakması iyi huylardandır.

Kötü işaretler:

Ağzında bulunan beyazlık alt dudağa inerse *kilit*, üst damağı kara olursa "*kara damak*", boynu altında burgunun bulunması ve arka oylulu:ta bur:gu işareti olması *puşt* nişanı tabir edilir. Buna (kabirimevt) de denir. Arka **ayağıyle** kasıkta bulunur. Arka sol, ön sağ ayaklarındaki seki çapraz olursa dahi iyi sayılmaz.

AT VE KADIN

'Ata binince yürümezse at,
Yumuş buyurunca tutmazsa evlat,
Eve girince gülmemezse avrat,
Burada eğlenmez devlet.

Ata binince yürürse at,
Yumuş vermeden tutarsa evlat,
Eve gelince gülerse avrat,
Oradan gitmez devlet.

Emirdağ igezici bağıöğrtmeni
Çoğu köyü Hakkı Boz,kaya

AĞIL, Ç:i:T, HAVLU, EĞREK

Ağıl: Koyun, keçi, sığır, hergele, deve **gibi** alışkın hayvanlara hazırlanan yerlere köylerde ağıl derler. Bazı köylerde evin, tarlanın -veyahutta bahçenin etrafına çevrilen hendek, çit duvarlara da ağıl adı verilmektedir. Bu işin ismine (ağıl çevirme)denir. Ağıllar ekseriya köyün şark veyahut cenubi şarkisine yapılır. Köylerimizde evler dar ve dam bulunduğu için bunu bütün köylü müştereken: hendek açmak, çitle örmek suretiyle hazırlarlar. Cenupta esas rüzgarların en kıymetlisi garbi adındaki garp rüzgarları olduğu için bu gibi umumî hayvan yatakları köyün garbında bulunur.

Görenek: Halk bunu bilerek yapmaz, yalnız görenek olduğu ve öğrendiği ve daha bilmem ne tesirler dolayısıyla daima ağılları köyün **garbında** hazırlar.

Sığır ağıllarında sığırtaç, koyun ağıllarında çoban köyün vaziyetine ve ağılın şekli ile köy civarında canavarların bulunup ,bulunmaması gibi bazı sebepleri ile geceleri hayvanlarının başında bulunur. Çobanın geceleri kalacağı ağıllar oldukça mühim bir ihtimam ile inşa olunur. Gerek ağıl ve gerekse çoban evinin yerini intihap etmek köyün tecrübeli ve usta ihtiyarlarına düşen vazifelerdendir. Bu yerin tayin işi için köyde usta bulunmazsa civar ökylerden sağlık almak adettir. Ağıl yeri intihap olunurken en çok nazari dikkate alınan mesele arazinin hafif meyilli olmasıdır. Çünkü meyilli olmayan ağıllar da yağmur suları birikir. Pislik akıp gitmez, bu yüzden hayvanlar hastalanır. Bazı köylerde yani ekin işi serbes olan yerlerde ağıl yapmağa lüzum görülmez. Her sabah ve akşam köyün ağıl içindeki hayvanları gelin ve kızlar tarafından sağılır ve ondan sonra çoban marifetiyle sayılar tekmil edilir.

Hayvanı dağda kalmış erkekler hayvanlarını aramağa çıkar. Kadınlar ise *kurt ağzı bağlarlar*. Kurt ağzı bağlayacak kadın köyün akıllısına yahut hocasına bir çakı getirir. Hoca bu

açık gözlü çakıyı üç defe kapar ve kurdun ağız kapanması için dualar eder. Bu adet umum dağ köylerinde vardır. Halk arasında ağıl hakkında söylenen birkaç söz daha naklediyorum:

1 - Çobanı öz olanın ağılında gövdeyi süt götürür.

2 - Havlamasını bilmeyen it, ağıla kurt getirir.

3 - Ağılı koyun yapar," bu hayvanların sevki tabiisine göre yapılmış ağıllar için söylenir. Bazı köylerde ve obalarda her hayvan sahibi ağıl yapar. Böyle ağıllarda mutlaka çoban bulunur. Ve her sabah bu çobana ekmek ve azık önderilir.

4 - Çobanına iyi bakanın ağılına süt yağar.

5 - "Ağaya sormuşlar çobanın kim, davarını göstermiş, çobana sormuşlar ağın kim, dağarcığını göstermiş". Çobana iyi bakmak ve kalbini kırmamak lroylüler arasında itikat halindedir.

- "Davarı kurt yemez çoban yer". Bu da çobanın dikkatli olması için söylenmiş sözlerdendir. Ağıllarda aranan vasıflardan en birincisi ağılın havadar olması, yağmurlu zamanlarda hayvanların barınacağı örtülü yerler bulunması, akıntılı olması ve içinde pisliğin birikmemesidir. Ağıllar köy civarında olmakla beraber dağ başlarında da olur. Ve bilhassa davar ağılları için bu şerait daha elvenişlidir. Dağlarda yapılan ağıllar hemen umumiyetle çalı çırpı ile örtülüdür. Bu ağıllara yapılmış tarzına göre (*çit ağıl*) denir.

YÖRÜKLER AR.AJSINDA

Keçi:

!Bir aylığa kadar (Körpe), bir aylıktan bir yaşına kadar olana (Oğlak), iki yaşına kadar erkeğine (Çebiç) dişisine (Yaymış), iki yaşında erkeğine (Seyis), dişisine (Keçi), dört yaşından sonra erkeğine (Kart),, dişisine yine keçi, Oğlakları koydukları üstü kapalı ağıllara (*Kuyluk*) denir. Keçilerin sütünden, yoğurt, peynir, yağ, çökelek yapılır. Keçilerin etinden, kılından, derisinden, güb:esinden istifade edilir. Keçilerin tohumluklarına (*Teke*) denir. Keçiler 1-2-3 kadar doğururlar. Buradaki keçilerin renkleri siyah, beyaz, sarı, göktür. Keçiilerin boynuzlarından da istifade edilir.

İÇİŞLADA OTLAMA USULU:

Gice yarısından (Saat üçten s,onra) akşama kadar (Saat ondokuza kadar) kokyunlar otlarlar. Koyun arada bir saat yatar. Çadırların yanına gelirler hemen yatarlar.

Ağustosun onbeşinde koç katımı yapılır. Kanunu sani onbeşinde kuzular kuzuluktan çıkarlar, otlarlar, yavaş yavaş alışır. B.undan sonra süt sağımı başlar. Koyunlar her gün öğle üzeri sağılırlar. (Bir defa). Kuzular anaları ile

emişirler. Mal sahipleri çoban ile birlikte kuzularını ayırırlar anaları otlamaya giderler. Kuzular bir saat kadar çadır yanında kalıp istirahat ederler. Bundan sonra bunlar da otlamaya çıkarlar. Çobanı ayırır. Ko,yun ve ku,zu surusu a,k - şamlayın çadırlar etrafına toplanırlar.

Kuzuluk:

Kamış ve ot ile bir avlı (Çit) yapılıdır. Bunun üstü keçe veyahut ot ile örtülür. Havalara eyi ise yalnız kamıştan ve üstü açık olur. Bunun büyüklüğü ve küçüklüğü malın miktarına göre olur. Büyüyünce onlar da otlamaya çıkar (anaları gibi).

YAZIN BULGAR DAĞINA ÇIKTIKTAN SONRA HAYVAN OTLAMA USULU:

Her ,gün saat on altı v.e ertesi günü saat yediye kadar koyun kuzu ayrı ayrı otlarlar. Saat yedide oba içinde toplanarak istirahat ederler. Saat on altıya kadar koyunlar günde bir defa öğle üzeri sağılır. Yaylaya çıktıktan kırk gün sonra kuzular kırkılır ve süttten kesilirler. Yaylada emdikleri zaman sağdıktan sonra emerler. ikiden on altıya kadar beraber kalırlar. Bundan sonra kuzular ayrılıp ayrı ayrı otlamaya giderler, Süttten kesildikten sonra 25-30 gün kadar kuzu koyun başka başka yerlerde otlarlar. Fakat bundan sonra karışırlar. Bu zaman içinde kuzular analarını unuturlar ve emmezler. Bunu mütaakip süt biter, koyunlar sağılmaz. Altı ay öyle geçer. Ağustos onbeşten kanunu sani onbeşe kadar süt olmaz. Oymaklarda fakirlerin 25-50 koyunu olur. Orta hallilerin 300-1000 kadar, zenginlerin ki 500-1500 kadar olur.

Bir sürüde 500 koyun olursa bazen bir bazen iki çoban idare eder, ve her sürü ayrı ayrı otlar. Yatakları da ayırır. Eşme - yatak: :blr sürü başka sürünün eşmesine yatırılmaz. Hastalıktan korkulur. Bu yatak hastalıklarının adına (Eskime) denilir. Koyuna kışlalarda tuz verilmez. Fakat yaylalarda 500 koyuna haftada on iki kilo tuz verilir.

Koyunlar senede iki defa kırkılır. Yapağı ve yün alınır. Yaz yünü Birinci defa yapağı kırkımı nisan on ,beşinde kırkarlar. İkinci defa ağustos ahirinde kırkılır. Buna güz yünü denir. Nisan da kırkılana (yapağ), ağustosta kırkılana (yün) denilir.

Yapağ satışa verilir. Yün ufak tezgahlarda ev eşyalarında kullanılır. Yapağ 45-50 kuruş arasında satılır. Yapağın ucuz olduğu pisliğindedir. Analarından ayrılan kuzular 100-150 kuruş arasında satılmaktadır (1935).

Koyunlar yazın yaylada kırkılmadan evvel yıkanır. Göllerde sularda yıkanır, sabun filan da kullanılmaz.

Yüenden yapılan ev eşyaları:

Keçe, kilim, halı, namazlağ zili, cicim, çul, un çuvalı, ala çuval, elbise çuvalı, (Cenupta Türkmen oymakları kısım 4 s. 47, 51); Bozkurt (Halk bilgileri mecmuası, dört makale, Ali Rıza Yalğın).

Çobanın bayatı:

Çoban kışlada kepenek içinde surunun arasında uyur. Ve sürü otlamaya çıkınca sabaha kadar uyumaz. Bu hareket sık sık mal sahibi tarafından teftiş edilir. Yazın da bütün gün uyur. **Saat yediden** on _altıya kadar **gece** uyumaz.

İyi çoban!

- 1 - Koyunlara çok otlu yerler bulur.
- 2 - Koyunlara güzel seslenir. (iyi muamele ya,par).
- 3 - Koyunları kendine alıştıır.
- 4 - Yavru çıkarken Ebelik eder. Yavru küçük olduğu halde onları eliyle alır. (Emlik=Yavru).

5 - Çoban doğurmak üzere olan koyunları doğurtur ve emmesini bilmiyen yavrulara anasının memesini almıya alıştıır. Çünkü bir iki saatte buna muvaffak olmazsa yavru ölür.

·Bunların aksisi olursa çoban iyi değildir.

1 - Çoban koyunlarının otlanacağı sahayı evveli gözden geçirir ve her gün otun bol olduğu yeri düşünerek koyunları ona göre beslemeğe çalışır.

2 - Sabahleyin koyunu güneş doğarken kat'i bir surette doyurur. Buna (*sabah dayanağı*) denir. Bundan sonra koyun Eşme'sine (Yatağına) döner. Bu son doyurma işinde çoban ıslık ve kaval ile koyuna neşe ve işta:h vermesini mutlik bilmelidir ki buna (Çobanın seslenmesi) denir.

3 - Çoban koyunları kendine alıştıırmak için tuz verir, ve sık sık koyunları sever, okşar ve onlara güzel kaval çalar. Koyun çobanı severse daima çobanın se.sisi etrafında bulunur ki çoban bundan çok istifade eder ve onları doyurduğu gibi kendi de yorulmaz.

4 - Koyunlar doğururken bir müşkülita uğrarsa kuzunun başı çıktıktan sonra çoban kuzunun ensesine yapışır ve dikkatle kuzuyu anasının rahminden dışarı çıkarır. Eliyle ıslak olan kuzunun üzerindeki suyu sıyıır. (Bu hal ekseriya ilk dölünü doğuran koyunlarda olur. Birçok koyunlar çobanın yardımına muhtaç olmadan kendi kendine doğurur). Kuzuları emzirmeğe alıştıırmak için kuzuyu on beş dakika anasının yalamasına terkeder. Kuzu ayağa kalkınca çoban anasının memesini kuzunun ağzına kor ve hafifçe koyunun memesini oğuşturarak kuzuya süt vermesini öğretir.

Çobanın mükafat ve mesuliyeti:

- 1 - İyi çalışan çoban sene sonunda birkaç

lira fazla para alır ve ailesine yardım olunur. Ve çobanın daima beraber yaşaması için her türlü yardımlarda bulunurlar.

2 - Zarar ve ziyan yapan çobanlar (Bulgar dağında) mesul değildir. Fakat bu halde dikkatsizliği tahakkuk ederse yalnız bir ceza vardır. Oda koğmaktır. (Yerine başka çoban bulunur).

Bakışlar: 200 çadır olup şimdi 123 çadır iskindir. Fakat bunlar da yaylaya gelirler ve ziraat ile de çalışırlar. Tarsusun (Özel) yılında iskin edilmişlerdir. Ali Rıza beyin malimatına göre no çadırıdır. Bunların bir kısmı başka yere iskin edilmiştir.

Bakış aşiretinde *deve beslenmesi:*

Bu aşiret koyundan başka **deve de besler**. Deve aşiretin hayatında ilk mühim nakliye vasıtasıdır. Hareketleri zamanında evlerini (çadırlarını) ve başka eşyalarını deveye yüklerler. Yaylaya ve Şehire bu vasıta ile göçerler. Her bir ailenin az çok devesi vardır. Fakirlerde 1-3, ortalarda 4-5, zenginlerde 9-12 deve olur.

Yaz zamanı develeri çayırlarda dört beş çeşit nebatla beslenir. 1 - Çayır, 2 - Üçgül, 3 - Kurtlu diken, 4 - Kangal diken, 5 - Şalba, 6 - Daha bazı ufak otlar ile beslenir. Uç ay böyle devam eder.

Yaylada göç: Yaylada iki ay *Şalba, keven, sıyrma* ve sair yayla otları ile beslenir. İki ay arpa unundan top yapılır. Her akşam deveya üç dört top verilir. Bunun ile beraber arpa buğday samanı da verilir. Arpa unu (*) biraz da tuz ve çorak suyun üzerine atılır ve bu sudan günde iki defa içirilir. Bundan sonra tekrar kışlaya dönülür. Çukura iniLir. Bir buçuk ay develer pamukları alınmış tarlada kalmış pamuk nebatatı ile beslenir. Üç buçuk ay kış günlerinde çorak otu ile beslenir. Bu suretle idare edilir.

HAYVAN BAKIMI

Seyid Ahmed'in bu rivayeti etnografya folklor bakımından bilhassa atçılık branşında fevkalide ehemmiyetlidir. Aldığım notlarda az çok Köroğlu'nun tercümei hali de vardır. Mümkün olduğu kadar Seyid Ahmed'in ağzından çıkan hikiyeyi aynen naklediyorum:

- Köroğlu'nun babası Hafız Ali, memleketi Kermaşah. Köroğlu'nun eski adı Bey Mustafaymış.

Kermaşah'ta İmrehor Türkin bey varmış, Hafız Ali'yi yanına çağırılmış, ona konağında 'seyislik etmiş, iyi at seçmesini bilen Hafız **Ali'ye**

(*) (Bu arpa ununa, "zavar" adı verilir. Arpa ununu satana "zavarcı" denir).

bir gün, Türkan beyi: "Git pazardan bana bir kısrağ al" der. Hafız Ali pazarda çelimsiz bir kısrağ beğenir, ve on sarı altına satın alır. Bey bu kadar çok para ile ölü bir halde alınan kısrağı görünce kızar, Hafız Ali'nin gözlerini mille çıkartır. Oğlu Bey Mustafa'yı balbasının işine geçirir. Bey Mustafa'nın adı o günden itibaren "Koroğlu" kalır. Gel Koroğlu, git Koroğlu derken Türkan beyi bu oğlanı babasından iyibeğenir. Bir bayram günü oğlanı çırak etmek ister, ona: "Oğlum ahıra gir, beğendiğin atı al, sana hediye etfm" der.

Oğlan, babasına danışır, babası ona: "Tay alacaksın bana kulağ ver, dediklerimi dinle, sonra tayı seç", şimdi Koroğlu'nun babası çocuğuna at nasıl seçilir diye öğretiyor.

- Oğlum, seçeceğin tayın topuğunun kılları bir dikiş yüzüğüne girmeli, tayın kuyruğu kaytan gibi ince ve yumuşak olmalı, tayın gözleri fincan gibi büyük olmalı, tayın yalı (yelesi demektir) sağ yanına devrik olmalı, tayın alnında sadakat nişanı bulunmalı, (sadakat nişanı atın alnında kılıkları bukle olarak bir hilal şekli almıştır). Tayın dalının selvisi tayın omuzuna ulaşmalı, (selvi omuzun tüyleri demektir).

Koroğlu Türkin Beyi'nin ahırına girdi, bütün tayları gözden geçirdi, sonra da babasının kör olmasına sebep olan kısrağın (kır tayın) üzerinde babasının söylediği tekmiş nişanların bulunduğunu gördü. Türkan Beyin huzuruna çıkarak istediği tayı söyledi. Bey, Koroğlu'na: "Tüh, sen de baban gibi tabiatsız adammışsın, al kısmetin oymuş" dedi. Oğlan tayı aldı, babasının yanına geldi. İhtiyar kör, eliyle yordamladı, tayı çok beğendi ve yeni baştan oğluna nasihat koyuldu. Tay ölecek gibi kötüleştmişti. Kör Hafız Ali oğluna döndü: Oğlum, şimdi bir kalıp sabun bitenecek kadar bu tayı yıkayacaksın, sonra güneşte kurutacaksın, ahıra çeker ve bir daha gün yüzü göstermiyeceksin, ahırda yüz dirhem yağ ile tayı bir iyice yağlılarak bir kıl gebre ile (atın tımarından sonra tozunu alan kıl keseğe gebre denir) yağlarını derisine içireceksin, kalan yağ kulaklarına ve burnuna dökeceksin, arpasını yıkayıp, kaynatıp soğuttuktan sonra vereceksin, tay iki buçuk yaşına geldiğinde bana getireceksin.

Koroğlu, babasının dediği gibi tayı iki buçuk yaşına kadar bakar ve günü gelince ahırdan çıkarır, kör babasının yanına gelir: Baba, tayı getirdim. Tam iki buçuğunda. Babası: Oğlum, tay adam olmuşsa olmuştur. Bugün üstüne bin, iyice sulanmış ve dize kadar çamur olmuş, sürülmüş bir tarlaya gir, alabildiğin gibi tayı çamura sür, tay tarlayı yararsa onun gözlerinden öp, yaramazsa durursa, bıçağını çek tarlanın içinde kes, der. Oğlan babasının dediği gibi

yaptı: Çamura sürdü, tarlayı yarı atı, istediğinden iyi buldu ve gözlerinden öptü. Koştu babasına muştuladı. Babası: Çabuğ nalbandı çağır, dört ayağının nallarını dirhemle ölç. Bir nal o birinden bir dirhem fazla ve eksik olmaya cak, iyice nallandıktan sonra atı yine ahıra çek, gün görmeden bir hafta dinlendir. Bir hafta sonra atı yeni baştan çamura vur, gene bana getir.

Bir haftadan sonra Koroğlu atı yeni baştan çamura vurdu. Eskisinden şahbaz at, çamuru yarı. Atın üstünde babasının güneşlediği damın yanına ulaştı. Balbası eliyle atı yordamladı, atın üstünde bir fiske çamur görmeyince oğluna döndü: Oğlum işte bu at adamı düşmandan korur amma Türkan Bey bunu duyarsa sana rahat vermez, tayı elinden alır. Kaçmaktan başka çare yok, "Bir at, bir avrattan yüce, bir yurt gibidir" dedi. Sahipten bir gün beyden haber ulaştı. Bey atı görmek istiyormuş, dedi. Kör Hafız gelen adama: Oğlum bindi, silaya gitti yarın kendi gelince gönderirim, dedi. Ertesel eşyalarını topladılar, damın kapısını kapadılar, pazardan b'ir at daha aldılar ve barba oğul atlara binecek ikisi birden İermanşah'tan Türkan Beyinin şerhinden kaçtılar. Yolda, satın aldıkları at öldü. Eşyalarını sattılar, ikisi birden kır ata binip yollarına gittiler. Aradan birkaç gün geçince Türkan Bey baktı ki Koroğlu'nun kapısı kilitli, işi anladı, her halde bunlar kaçmışlardır, dedi. Hemen artlarına kırk atlı koydu.

- Kopun yiğitler, bunların ölüsünü, dirisini sizden isterim.

Beyin kuk atlı adamı koptular, iki gün sonra Koroğlu tozu dumana katmış atlıların geriden geldiğini gördü. Babasına:

- Baba... Habire geliyorlar, ne yaparız?

Babası:

- Önde gelen atın donu ne, bana söyle?

Koroğlu:

- Baba, (doru) dedi.

Kör Hafız, korkma oğlum, doru at yazıyı sever (yazı düz demektir) sen kır atı dikene sür. Oğlan atı çalılıklar içine sürdü. Doru at geri kaldı. Babası: Ardına bak, hangi at yetişiyor, dedi. Koroğlu baktı. Baba (Al at, al at). Babası: Oğlum yokuşa sür, al atlar soluğan olur, yokuşa gelmez, dedi. Oğlan kır atı yokuşa sürdü, al atta geri kaldı. Babası sordu. Hangi at ilerledi? (Kula baba, kula). İhtiyar; sert sür korkma, kula atlar topuk çalar. Birazdan sonra Koroğlu kula atın yere düştüğünü gördü. Babasına söyledi: Babası hangi at başta oğlum? Oğlan başını çevirdi: (Kır at) baba, kır, belki de bizim tayın anası. Koroğlu'nun babası of... çekti: "Oğlum işte bundan korktum, kır at b'ir şey dinlemez" derken kır at yetişti ve üstündeki adam:

- Ey dikmeden söktüğüm, ekmeden biçti-

ğim herifler... Nereye kaçıyorsunuz? Türkan Beyin ekmeğini yedikten sonra kaçmak namus -suzluk değil mi?"

Köroğlu telaşlandı: Baba ne ederiz, kavuştu babıa I Babası: Bir çaremiz var, diyerek, bir a,vuç toprak al, kır atın gözlerine vur .arkadan kargı ,ile ata dayan...

.Oğlan, babasının dediğini yaptı, kır atı kar-gıladı. Binici attan düştü. Köroğlu atına bindi ve sürdü... 'İa İstanbul'a vardılar.

YIJKI(A) "HÖR TAYLAR VE ANITAR İNASIL TUTULUR?

Maraş'ın Göksun Kazasına bağlı İğdebeli köyünde, not ettiğim yıllık halklıkındaki halk bilgi-lerini özden geçirmek lazımdır.

"Türk ırkının türklüğünü duyduğu gündən -beri at nesli üzerindeki **ezeli** çalışmasını burada uzun uz.adiye atılmağa bilmem lüzum var mıdır?

Halk, at sürülerine .yılık ve bu sürüleri ida-re eden çobanlara ve çoban muavinlerine "Yıl-kıç" adını vermiş ve diğer küçük baş haY';Van çobanlarından at çobanını ayrı bir isim ile yadede-rek imtiyazlandırmıştır.

Bir yıllık sürüsü (300 - 400) hergeleden te -şe,kkül eder. Bir yılının gündüz (4), geceler,i (2) yılki' (•çobanı) bulunur. Vasati olarak baş çobanlar yirmi beş, diğer çobanlar yirmişer lira ayhık alırla,r. Gündüz çobanla,rı, akşam üzeri yıl-kıyı **gece** çobanlarına teslim ederlerken on,ların **gece** yiyeceklerini hazırladıkları gibi, **gece** çobanları da saİbahleyin yılkiyı gündüz yılkiçlarına devretmeden evvel gündüz çobanlarının bir gün-lük aş ve ekmeıklarını hazır bırakmakla mükel -lefti,rler.

Eskiden Ortaanadolu ile bilhassa Uzunyay-la'daki yılki sürüleri kışın Çukurova, Amik ovada kışlanmış. Otuz yıl önce bulunan miıktan (200) yılkiadan eksik olmamak şartıyla (60 000) baş hergele bulunduğu Ula halk arasında acı bir inleyişle söylenmektedir.

İğdebeli köylüleriy,le yaptığımız bu konuş-manın şimdi at bahsi üzerindeki halk bi 'lerini kayda sıra gelmiştir.

Kement: Tor .i.t adını alan başıboş büyümüş ve üzerine daha binilmemiş ve yük yüklenme -miş tayları yılki içinden ayırmaık ve tutup ter-biye etmek için atçılar tarafından hazırlanan aletin adına *ilmek*, yahut da *siyrtme* ve *kement* denr.

Bu alet halk itikadı içinde mukaddestir. Us-tüne basılmaz, ve hürmet görür. Kement şöy,le hazırlanır: Sağlam ve büyük boynuzlu keçinin b0ıynuzu ateşte yumuşatılır, bükülerek halka ha-line getirmr, bu halka evvelce at kuyruğu kılın-dan bükülmüş ve onarılmış ipin ucuna takılır. Bundan sonra boynuz ve i,pin üstü ayrıca bir

de.fa da at kuyruğu kılı ile kuvvetli bir surette örtülür. Siyrtme yahut i,lmek ve kement adlarını alan alet bu **suretle** hazırlanmış olur.

•Bu kemendi gündüz yılıkıcıları (çobanları) ,kullanır. **Gece** yılıkçıları bu işe memur edilmez, bu adettir.

'Gündüz at çobanlarından en usta binicilerin-den bir tanesi yılıkıda tor tayıları kovalamak ve tutmak üzere ter.biye edilmiş *siyrtme* kısırağı adını alan çıplak kısırağa atlar alabildiğine tor tayı -tavşanın peşini bırakmayan tazı gib:- kovalar, tayı iyice yorduktan sonra sırası gelince püskül-lü tarafı sağ koluna sarılmış olan elindeki ke -mendi tayın başına geçirir. Kement geçen tayı 'kementlemeye muvaffak olan binici artık işe karışmaz. Çobanların yakaladıkları tor tayı ter-biyede itina lazımdır. Tayın ayağı köstekH, ağzı gemti olduğu halde evvela üzerine hafif bir eğer konur ve birkaç gün hayvan buna alıştırılır. Bun-dan sonra kösteği ç,özük olarak da bir iki gün eğerlenir ve nihayet binici bir çocuk ve gitgide tam manasiyle usta adam biner, tor tay yılış,kın-lıkta-n ahş,kınlığa döner.

'Eğer .bu tay yük hayvanı olacaksa *gölü/r.*, yalnız binmeğe tahsis **edileceks,e binet** adını alır.

Amel kısıraklarıyla yarı yarıya ter.biye gör-müş atları **hergele arasından** çıkarmak için kul-lanılan **aletler ayırdır.**

Amel kısırağı yani iş görmeğe tahsis edilmiş **kısıraklar kuruk, az çok tenbiye** görmüş atlar **ise arkankuruk** denilen aletlerle tutulurlar.

Kuruk ve arkankuruk aletleri üç veyahut dört buçuk **metre** uzunluğunda ve üç bu:çuk san-tim kutrunda, ucunda uzun ip bağlanmış b'r '**değnekti•r.**

Bu değneklerden *kuruk* ismini taşıyanının ucuna bağlanan kendirin (ipin) bir ucu sabit ol-duğu halde ar,kankurukta bu ip sabit olmayıp il-**mek halindedir.**

Ameli kısırak iş.'nde tıpkı tor taylarda oldu-ğu gibi tutucu çoban bu değneğin ucundaki ipi 'kısırağın başına ge.çirir ve değneğin ucundan tutarak kısırağı z,a,pteder.

Arkankurukta ise ilmek geçer geçmez değ-nek düşer ve ipin ucu çobanın elinde kalır. Bu sudrtle at da elegeçmiş olur.

Bu aletlerin ayrı ayrı yapılmasındaki sebep atların kısıra:klardan daha haşarı olmasından ile-ri gelir.

Halk, kuruk ve arkankuruk aletlerinin ke -ment ve bukağıdan daha mukaddes olduğu iti-kadındadır. Bunun için bu aletler her yılki çoba-nının evinde en muhterem köşelerden birinde hür.metli bir yer tutar.

KARJICALAR KÖYÜNDE ARI ÇALIŞM LARI

Kovan hazırlamak:

Bu köyde kovanların ekserisi eski Em:rdag balokanlığında kalma ağaç gövdelerinden yapılır. Bu büyük ağaç gövdesinin içi çarpa denilen bir bıçakla oyulur. Şimdi ,bu kovanlar kalmadığı için tahtadan ve söğüt dallarından yapılmış sepetlerdir. Kovan yapan bu sepet kovanın üstünün deliklerini (mayısla) öküz fişkısı ile sıvarlar.

Arının bakımı ve oğul vermesi:

Mart ve niSan ayında hava ,;yi giderse arılar oğul vermeğe başlar. Eğer hava bu aylarda iyi gitmezse hıdırilyasdan 25 gün sonra ba.şlar. .Gün dönümünün nihayetine kadar oğul verme devam eder. Arının oğul vereceğini (farsak su sakası) .tabir edilen arıdan anlarız. Bu arı değirlerinden biraz büyüktür. O.ğul.dan 12 gün evvel çıkar. 18 gün sonra oğul çıkar. Havada uçan oğula bir çan veyahut ses çIkarıan sahan çalınır. Bu sese oğul kanar, kovan oğulun yanına getirilip kovanın içine şerbet yahut ayran püskürtülür, oğul kepçe ile kovana konur. Arı bal yapışına göre kalbur, kış d:ye iki isim alır. Bal alma kasımdan son-ra yapılır. Kov-ana tütsü verilir, bıçaklarla

alınır. Süzme yoktur. Oğulun **verdiği bala** oğul balı denir. Tekrar oğul verirse torun balı denir.

Arı hastalıkları:

1 - Güve hastalığı: Güve beyaz bir kurtur, petek içinde örümcek gibi ağ yapar. Güve ,beyaz (kangalak) kelebek içine gir,ıp yumurtlar. Kovanın önce a,çık kapağı açılıp güvenin islediği petek kesilir, içi temizlenir. Katran tütsüsü verilir. Çaputu katrana batırıp kovan silinir. Kapaklar katranla sinilir. Kovanın yanık yerleri ocak külü ve mayısla sulanır. Arının idaresi yoksa kovandaki sağlam peteğin gözlerine bal, şeker kestirmesi konup kovana konur. Arı işleyince petek alınır. Ayrıca üzüm ezmesi ve tereyağı yahut zeytin yağı ile kızarmış tavuk konursa bunu da yer. Bunu yiyen arı çok kuvvetli olur.

Arı işlemeye haşlayınca haf.tada bir defa ve iki üç, "günlük" yakıp arıya tütsü vermetiyiz. Oğul vermeden 12 gün evvel erkek arı yahut (fersak su sa,ka.sı) t,abir ettiğimiz arıyı öldürürler.

Suvermez Okulu Başöğretmeni

Halil İbrabim KIRAÇ'dan

Nakleden: *Ali Rıza YALGIN*

